

SBM1077 Kildebjerg Golf

Bygherrerapport

Figur 1: Det sjældne trefligede bronzespænde fundet i en af vikingegravene.

Dover sogn, Hjlemslev herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.02.03

Bygherrerapport for den systematiske udgravning af område udlagt til golfbane ved Ry. Udgravningen strakte sig over et ca. 2 hektar stort område fordelt på 15 felter. Her fremkom anlægsspor i form af stolpehuller, gruber, grøfter, keramikovn, jernudvindingsovne, offergruber, jordfæstegrave og brønde. Samlet set er der dateringer fra stenalder i form af enkelte spredte gruber, og fra førromersk jernalder i form af huse, brønde, funktionsgruber og gruber. Fra yngre romersk jernalder til yngre germanertid er der fundet huse, hegn, jernudvindingsovne og gruber mens der fra vikingetid er fundet en gravplads. Daglig leder Dorthe Tøfting og Merethe Schifter Christensen, Skanderborg Museum, 2008 og 2009.

SKANDERBORG MUSEUM

Indhold

Baggrund for undersøgelsen.....	3
Topografi	4
Administrative data	4
Målesystem.....	5
Metode.....	5
Undersøgelsens resultater	7
Yngre stenalder, 4000-1700 f.Kr.	7
Jernalder, 500 f.Kr.-779 e.Kr.	9
Førromersk jernalder 500-0 f.Kr.	9
Yngre romersk jernalder og germansk jernalder, 200-779 e.Kr.....	17
Vikingetid, 779-1066 e.Kr.....	27
Sammenfatning af SBM 1077 Kildebjerg Golf	38
Fremtidigt arbejde.....	38
Tidstavle	40
Litteraturliste	41

Kulturarvsarealet dækker et større areal med 14 registrerede gravhøje, hvoraf de to er fredede. Højene er de nordlige af en større højgruppe, der er mest koncentreret omkring de fredede gravhøje sb. 146-149 (se kulturarvsareal 160203-271) og en øst herfor beliggende aflang højgruppe i øst-vest orientering (se kulturarvsareal 160203-270). Disse højgrupper afspejler en del af et formodet vejforløb fra oldtiden fra Dover Kirke i øst til Falgårde vejsystemet i vest. Mange af gravhøjene menes at være fra ældre bronzealder, men der er også fund fra stenalder i gravhøjene. Det synes oplagt, at der inden for kulturarvsarealet findes en bronzealderbygd. I den vestlige del af området findes desuden flere steder spor af en omfattende bebyggelse fra ældre jernalder. Således kendes der både spor efter hustomter og gruber (sb. 222, 263 og 264) samt en jordfæstegrav fra ældre romertid (sb. 215).

Figur 3: Oversigt over registrerede fund i området ved Ry, Kildebjerg. Kulturarvsarealet er vist med rød afgrænsning. Hvert nr. refererer til et sognebeskrivelsesnr (SB-nr). Kilde: Fund og Fortidsminder

Topografi

Generelt er de undersøgte felter placeret på jævne plateauer på lidt højere beliggende steder i landskabet. Muldlaget var gennemsnitligt 40-50 cm. Dog lidt dybere ved vådbundsarealerne. Undergrunden veksler mellem sand, sandet ler og ler hvoraf sidstnævnte var den hyppigste undergrundstype.

Administrative data

Forud for anlæggelsen af den kommende Kildebjerg Golfbane på ca. 120 ha ved Ry, i Skanderborg kommune har Skanderborg Museum foretaget en arkæologisk forundersøgelse. Proark Golf A/S, c/o Ejendomsinvest, Nørre Søgade 35, 1370 København K, Att. Lone Munch, betaler for den systematiske undersøgelse.

Arbejdet blev udført af arkæolog og daglig udgravningsleder Dorthe Bak Tøfting samt arkæologerne Louise Søndergaard, Anders Hartvig, Anja Vegebjerg Jensen og Merethe Schifter Christensen samt arkæologistuderende Nanna Kirkeby, Andreas Thunbo og René Winther. Alle er ansat ved Skanderborg Museum. Efter den 1. August 2009 overtog Merethe Schifter Christensen den daglige ledelse og forestod beretningsarbejdet sammen med Louise Søndergaard. Den øvrige sagsbehandling blev foretaget af museumsdirektør Helle Reinholdt og inspektør Ejvind Hertz, Skanderborg Museum.

Skanderborg Museums journalnummer: SBM1077

Sogn: Dover, Herred: Hjelmslev, Amt: Skanderborg (Århus), Ejerlav: Fingårde By, Dover. Matr.nr.: 3lk, 3al, 3el, 6f, 8a, 15f, 11e, 11c, 8c, 3q, 15d, 8b, 9d, 2a, 5f, 10q, 15e, 61. Stednr: 16.02.03. Kulturarvsstyrelsens (KUAS) journalnummer: For 2003-2123-1599.

Målesystem

Der blev benyttet to fremgangsmåder til registreringen af anlæg og udgravningsfelter. Nogle arealer blev tegnet med pantograf i forholdet 1:50. Målepunkterne blev herefter målt op med GPS. På andre arealer blev alle feltgrænser og anlæg målt op med GPS. Alle GPS-målinger har projektionen zone 32, ED50. Dataene blev efterfølgende digitaliseret i gis-programmet Mapinfo.

Figur 4: Efter muldafrømningen måles feltet op. Her med GPS på SBM 1098.

Metode

SBM1077 udgøres af i alt 15 separate felter/sager, som hver har fået sit eget SBM-nr begyndende med SBM1091 og afsluttende med SBM1105. Under hvert journalnummer er alle anlæg blevet fortløbende nummereret fra A1, fundene er fortløbende nummereret fra X1, ligesom profiltagningerne er nummereret fra PFT1. Hvert journalnummer udgør altså en egen enhed, således at der startes op fra A1, X1, PFT1 hver gang et nyt felt/journalnummer påbegyndes. Felterne blev afrømmet med maskine, hvorefter anlægssporene blev indmålt med GPS eller indtegnet med pantograf (1:50). Som hovedregel snittes alle fyldskifter, men dette kunne ikke lade sig gøre i SBM1101; her var feltet grundet ovennævnte standsning af arbejdet, så overgroet af ukrudt, at en ekstra muldafrømning ville have været nødvendig for at genfinde alle de tæt-klyngede anlægsspor.

Ukomplerede anlæg snittes med spade og graveske, tegnes (1:20) og beskrives. Særligt følsomme, interessante eller fundrige anlæg snittes med graveske, og tømmes evt. efterfølgende. Store og dybe gruber er gravet igennem med maskinkraft. Fra anlæg, som indeholdt trækul, blev der udtaget prøver. Nogle af prøverne fra langhusene er indsendt til C14-datering. Fra enkelte af langhusene er der taget jordprøver fra samtlige stolper til flotering, med henblik på makrofossile undersøgelser samt C14-datering. Jord fra offergruber og urnebrandgrav blev vandsoldet ved

skurvognen med netmaske 4mm, og knoglerne sendt til undersøgelse med henblik på artsbestemmelse.

Jordfæstegravene blev hovedsageligt udgravet med ske, og de dybeste også med skovl. Gravene blev indledningsvis afrenset i fladen og håndtegnet 1:20, ud fra fire eksterne målepunkter. Herefter blev gravene tegnet og nivelleret hver gang, der kunne erkendes en væsentlig ændring. Konservatorer fra Moesgaard Museums Naturvidenskabelige afdeling stod for optagelsen af metaller fundet i gravene.

Jorden fra den nederste del af gravene blev vandsoldet (4mm netmaske). Enkelte jordprøver fra gravlejet blev udtaget til flotering med henblik på C14-analyse.

Fotografier med målestok taget i felten er udstyret med fotostok, hvor hvert farvet felt udgør 20cm. Genstandsfotografier skudt i indendørs regi er udstyret med fotostok, hvor hvert farvet felt udgør 1cm.

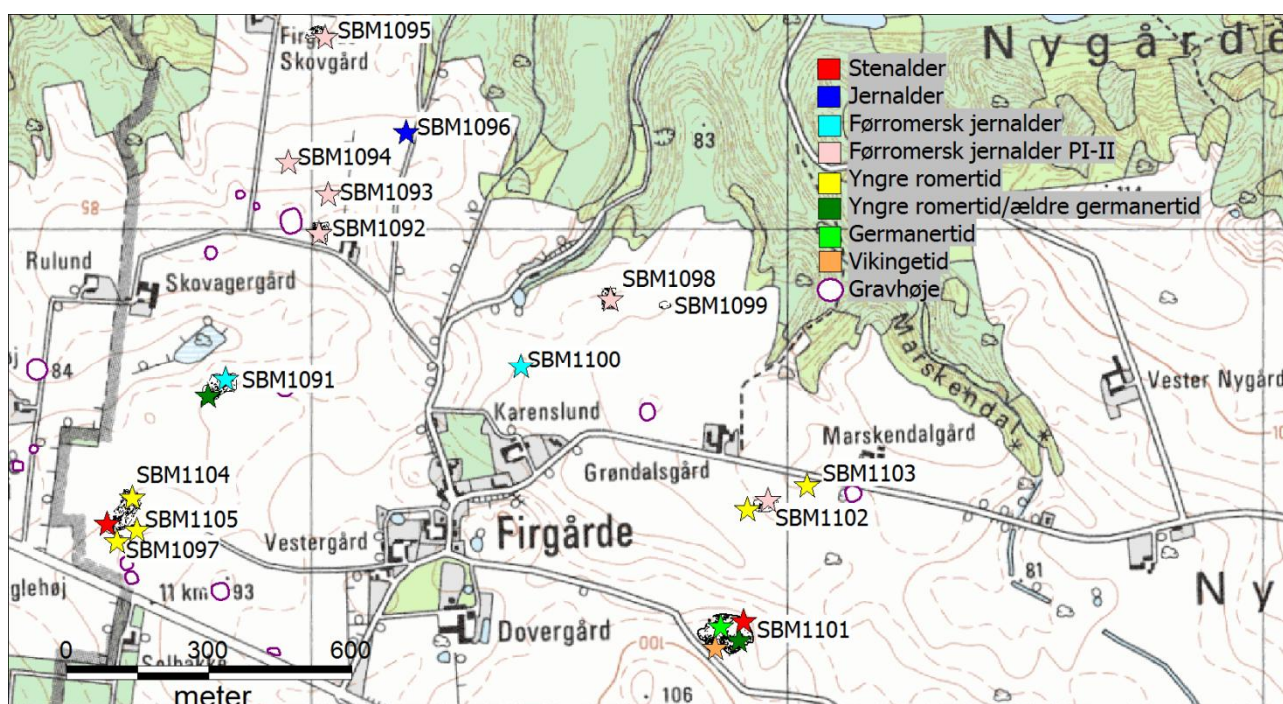

Figur 5: Et langhus fra SBM 1101, er her optegnet med mel. Set fra Ø.

Undersøgelsens resultater

På de i alt 15 felter under SBM 1077 er der fundet bopladser fra næsten alle perioder i jernalderen. Af gravpladser er der fundet en enkelt urnegrav fra førromersk jernalder og en gravplads fra vikingetid. Derudover er der registreret få spor i form af gruber fra stenalderen, som indikerer at der også i denne periode har boet mennesker i området. Der er i alt registreret 4279 anlæg og anvendt 630 X-numre. X-numrene dækker over de genstande der er fundet. Et x-nummer kan således indeholde flere stykker af samme art og oprindelse.

I det følgende vil samtlige udgravede pladser på golfbanen blive beskrevet i en sammenhæng i kronologisk rækkefølge startende med det ældste materiale først.

Figur 6: Kort over samtlige pladser og deres dateringer. Overpløjede gravhøje er ligeledes tegnet ind.

Yngre stenalder, 4000-1700 f.Kr.

På pladserne SBM 1092, 1097, 1101 og 1104 er der fundet spor af stenalderaktiviteter. Det er primært stenøksefragmenter, en enkelt hel økse, samt enkelte gruber med lidt stenalderkeramik i. Der er ikke fundet deciderede hustomter, men det står klart, at de må have ligget i nærheden eller også er de ofte skrøbelige huse forsvundet efter lang tids pløjning. Den hele økse dateres til enkeltgravskultur, ca. 2800-2400 f.Kr. og er fundet på SBM 1104.

Figur 7: Hel tyknakket sleben flintøkse fra enkeltgravkultur fra SBM 1104

Sådanne hele økser findes ofte i grave. Denne lå dog i en diffus nedgravning, hvilket kan betyde at øksen er ofret eller også har ejermænden ved et uheld mistet den.

Et andet øksefragment denne gang fra SBM 1092 er fundet i en grube fra den førromerske jernalder ca. 500-300 f.Kr. Da det kun er æggen der er fundet, kan selve øksen ikke nøjere bestemmes end til bondestenalderen som er 2000-3000 år før den blev deponeret i en jernaldergrube. Man kan derfor forestille sig, at jernalderbonden har fundet øksen eller fragmentet, måske anvendt det til et formål, og derefter smidt den væk.

Figur 8: Til venstre: Øksefragmentet fra SBM 1092. Til højre: Øksefragmentet fra SBM 1101

Jernalder, 500 f.Kr.-779 e.Kr.

På kortet (se figur 6) kan man se fordelingen af pladserne i tid. Ud fra denne kan man spore en tendens til, at de ældste jernalderbebyggelser ligger mod nord mens de yngre jernalderbebyggelser hovedsageligt ligger længere mod syd og dermed trukket lidt tilbage i landet i forhold til Knudsø. Samme tendens kan man i øvrigt se i de fire Kildebjerg-udgravninger længere mod vest.

Alle fundne huse, hegn, gruber, urnegrav, offergruber og ovne på SBM 1077 er dateret til jernalderen, 500 f.Kr.- 779 e.Kr. Den ældste jernalderbosættelse er hovedsageligt præget af enkelte huse og mange gruber, mens de yngre jernalderbebyggelser rummer mange huse, udhuse og hegn, og kun enkelte gruber. Generelt ses en tendens til at grubeaktiviteterne er placeret i de mest lerede områder, hvilket næppe er tilfældigt set i forhold til, at ler var en af oldtidens vigtigste råmaterialer. Husene, derimod, ligger på de sandede lerjorde, hvor der har været bedre dræningseffekt.

Førromersk jernalder 500-0 f.Kr.

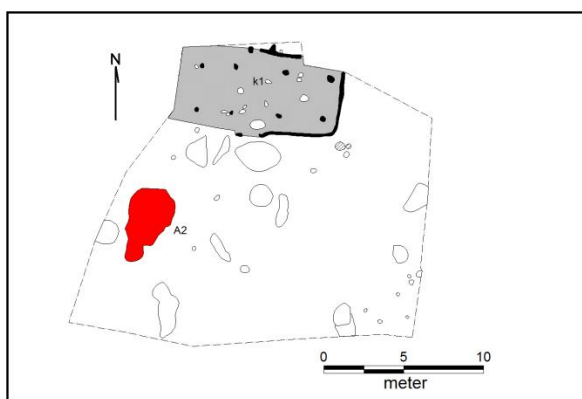
Generelt om perioden: Perioden er delt op i en ældre og yngre fase på henholdsvis 300 og 200 år. I den ældste fase består bebyggelsen af enkelte sammenliggende huse placeret højt i terrænet og oftest tæt på et vandmiljø. Efter husets udtømte levetid har man oftest valgt at flytte gården et stykke væk, og dermed udnytte hustomtens velgødede muld. I den yngre fase bliver bebyggelserne større, og man kan tale om nogle af de første landsbydannelser (eks. Hodde, Grøntoft). Erhvervet har primært været landbrug, men også en del fiskeri og jagt har indgået i det daglige hushold. Desuden har der været specialiserede personer der kunne udføre bestemte håndværk som eksempelvis smedning af det jern, der netop i denne periode bliver meget almindeligt i Danmark. Der blev bl.a. smedet spydspidser, lansespidser og sværd. Modsat den forudgående bronzealder, hvor man ikke selv kunne levere råstofferne, var jernet noget der kunne fremstilles i store mængder af lokale råstoffer. Myremalm findes dog hyppigst i vestjylland, men kan også findes i de øvrige dele af landet. Produktionen af de mange våben og mange våbengrave fra perioden peger på, at der har været en krigerelite som måske skulle opretholde freden i deres lokale samfund. I den yngste periode er der også flere eksempler på befæstede små landsbyer, hvilket peger på ufred. Samtidigt er det også denne periode de fleste moselig stammer fra, hvoraf Grauballemanden og Tollundmanden nok er de mest kendte. Grauballemanden fik halsen skåret over, mens Tollundmanden blev hængt. Spørgsmålet er, om det var forbrydere der skulle straffes, eller om de var et offer til guderne. Der kendes andre ofringer i moserne i form af lerkar, okser, bronzehalsringe, udskårne træfigurer m.m.

I den ældste periode blev de afdøde brændt og gravlagt i en urne eller brandplet på fælles gravpladser. Hyppigt var urnen anbragt direkte på den gamle markoverflade eller oppe i en evt. tuefyld. Det hører derfor til sjældenhederne at finde urner fra denne tid, da ploven måske allerede i fortiden har fjernet gravlæggelsen. Urnen kunne være omgivet af en ringgrøft og måske overdækket med en flad tue. Fælles for gravene er, at de er rimelig anonyme og med sparsomme

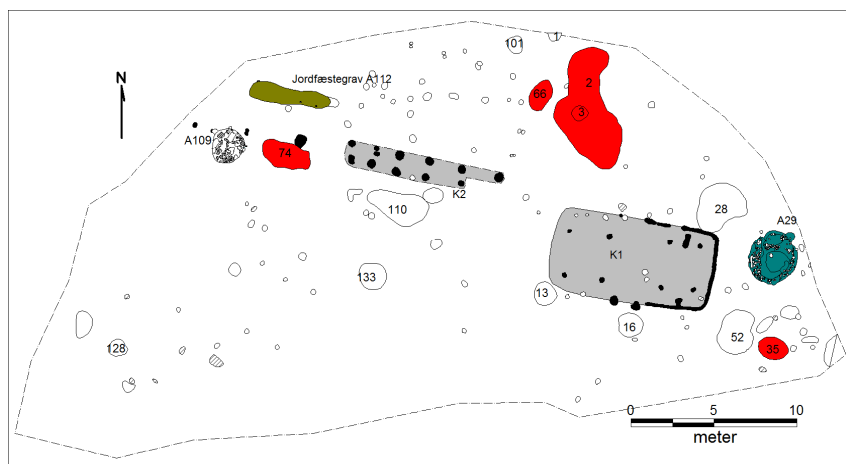
gravgaver. I den yngre periode er der tale om både brandgrave og jordfæstegrave. Gravene bliver ligeledes mere differentierede i deres gravgaver, hvilket afspejler et mere hierarkisk samfund.

Førromersk jernalder på SBM 1077

Bebyggelsen: Tre steder, SBM1093, 1095 og 1098, er der fundet huse fra den tidligste jernalder. Disse er kendetegnet ved at være treskibede huse omkring 10-12 meter lange og ca. 5 meter brede. De to af dem har bevaret væggrøft efter bulvæg i den østlige del af huset. I huset på SBM1095 ser man desuden rester af båsinddeling i den østlige del. Dette betyder, at man har haft stalden i østenden, mens beboerne har sovet og lavet mad i vestdelen af huset. Mellem de to afdelinger i huset er der en indgang på hver side af huset.

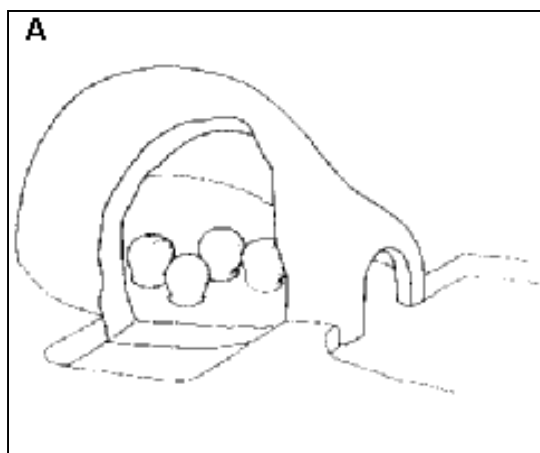
Figur 9: Oversigt over SBM 1093 med det førromerske hus K1 i den nordlige del af feltet. Det røde anlæg er en lavbrændingsovn, som sandsynligvis knytter sig tidsmæssigt til huset.

Figur 10: Oversigt over SBM 1095 med det førromerske hus K1 i den østlige del af feltet. De røde anlæg er funktionsgruber og det grønne anlæg, A29, er en meget speciel grube, der vil blive omtalt i teksten.

Aktiviteter og håndværk: På alle tre førromerske pladser ses der en større mængde gruber, der med stor sandsynlighed kan tilknyttes husets levetid. Beboerne har anvendt disse gruber til forskelligt formål. Kendetegnet for perioden er, at man gravede mange huller/gruber til forskellige formål. Bl.a. skulle man bruge en del ler til lerklining af huse, gulv o.l. Men man brugte også at grave enkelte funktionsanlæg ned i undergrunden. Bl.a. dybe nedgravninger til brønde og måske som kælderfunktion. På SBM 1092 ses en af gruberne at have bestået af hele tre funktioner. Først har man gravet en 155 cm dyb brønd, som efter endt brug hurtigt blev lukket af store mængder

sten og keramik. Herefter har man udvidet den øverste del af hullet mod nord, hvor der i en cirkulær plamag var bålrester og en del forkullede bygkerner. Dette kunne tyde på, at man har anvendt stedet som et korntørringsanlæg. Da denne funktion ophører, har man udvidet det nedgravede areal mod syd for at lave en arbejdsplads til den kommende keramikovn. Selve brændkammeret er anlagt ovenpå korntørringsanlægget. Først har man påført et lerlag, der efter gentagne brændinger nu ses som et rødbrændt lerlag. Ovenpå lerlaget lå rester af den nedstyrtede kappe, og indimellem de to lerlag lå dele af lerkar i et trækulsholdigt lag. Det formodes at være rester af den sidste brænding, som er efterladt i ovnen. Ovnene er en horisontal ovn, hvilket betyder at man har ført keramikken ind og ud af en åbning i den ene side nede ved bunden, og at varmen er kommet ind gennem samme åbning. Typen er kendt i Danmark, men det er sjældent man finder et så velbevaret eksemplar. Ved SBM 983 Kildebjerg Etape I er der fundet en ovn af lignende type, som ligeledes er dateret til den tidlige førromerske jernalder. Fundene kaster lys over et dunkelt kapitel i dansk arkæologi, hvor man tidligere troede, at al keramik blev brændt på bål. Disse anlæg vidner om en mere udviklet tilgang til brænding af keramik blandt de forhistoriske mennesker.

Figur 11: Til venstre: Udgravning af ovnen i SBM 1092. Set fra N. Til højre: rekonstruktionstegning ovnen.

Af andre spændende gruber skal her nævnes A29 - et grubekompleks på SBM 1095. Gruben er yderst interessant og meget unik.

A29 beskrives som et cirkulært anlæg med 2 til 3 faser.

Anlægget er ca. 3m i diameter og 72cm dyb og fladbundet med rundede sider.

1. fase: Bunden af anlægget består af lyst-mellem gråbrunt leret sand (lag 5), som kunne observeres fra fladen, som en tynd bræmme yderst i anlægget. Mod bunden synes det tydeligt, at dette lag udgør den oprindelige fase. Øverst i denne første fase var der centralt ret store koncentrationer af keramik (dele af det kan dateres til førromersk jernalder periode I-II)

Figur 12: Grubekomplekset A29 fra SBM 1095 i overfladen. Set fra Ø.

Figur 13: 3. fase af A29 set fra Nordvest.

2. fase: Ovenpå/nedgravet i det lag, er der et ca. 10cm dybt sodsværtet lag bestående af sort let leret sand med masser af trækul i (lag 3), samt enkelte nister af rødbrændt ler, brændt flint og brændt knogle. Dette lag kan også observeres helt op i fladen som en oval bræmme omkring stenbræmmen fra fase 3. Der har helt klart været en form for afbrænding i denne fase af anlægget. Der blev fundet lerkardele fra førromersk jernalder periode I-II i laget. I det sortsvedne lag er den ovenliggende stenlægning anlagt. Den består af et ret tykt, og konkavt lag af håndstore sten, som danner en slags belægning eller gulv i gruben. Fyldet mellem stenene virker undergrundsagtigt, så man har formentlig ville fastgøre gulvet ved hjælp af den lerede undergrund. Pga. den rundede form ses belægningen i fladen blot som en 20-30cm bred cirkulær bræmme af sten, omgivet af det sortsvedne lag. Det er muligt, at belægningen runder, fordi fyldet

over tid er faldet lidt sammen midtpå, men det forekommer lidt ejendommeligt fordi stenene i belægningen ikke synes forskubbete. Der var en del knusesten blandt stenene i belægningen.

Figur 14: Arbejdsfoto fra udgravningen af A29 på SBM 1095.

I den syd-østlige del af anlægget var der ovenpå belægningen opbygget den fineste runde konstruktion i sten. Den var ca. 80cm i diameter og let buet. Det har muligvis været et ildsted, men der var ikke noget sortsvedent materiale i nærheden. Derimod var der hen over 2/3dele af konstruktionen et ca. 10cm tykt lag af kompakt rødbrændt ler. Det virkede ikke som en arneplade, men sandsynligvis er der en sammenhæng mellem ildstedet og det rødbrændte ler.

Der er tilsyneladende gjort en del ud af denne fase af komplekset, som måske har haft funktion af en lille arbejdsplads med ildsted i forlængelse af huset K1 lige vest for. Dog er der ingen evidens for nogen overbygning til gulvet, og selve gulvarealet er minimalt taget i betragtning at ildstedet størrelse.

Tolkning: Anlæggets størrelse og runde, fladbundede form forekommer lidt grubehus-agtigt. Selvom de først i gængs forstand eksisterer i vikingetiden, kan man nok alligevel ikke udelukke at der tidligere er benyttet mindre nedgravninger som arbejdsområde. Fyldet i den første fase af gruben afslører intet om anlæggets anvendelse, og måske er der alene tale om opfyld forud for etableringen af 2. fase. De store sten på anlæggets bund antyder ligeledes en form for opfyldning. Hvis det afbrændte lag i gruben er samtidigt med belægningen ovenpå virker det som en meget velovervejet planlægning af anlægget: vurderer man anlægget som en helhed forekommer det i høj grad at være væsentligt. Det er ikke udelukket, at her er tale om et arbejdsområde, men det er som sagt et temmelig beskedent arbejdsareal man har haft at operere på. Tillige virker konstruktionen for omhyggelig og tidskrævende til blot at udgøre et lille ildsted eller ovn, og man fristes til at tolke anlægget som kultisk. Dette underbygges af anlæggets pyrotekniske tilsnit: det afbrændte lag, som formodentlig har haft en renselsesfunktion, inden etableringen af selve konstruktionen er påbegyndt. Den runde opbygning af sten er så fint udført, at dette element må have haft en særlig rolle.

Begravelse: I den førromerske periode brugte man stort set kun urnebegravelse og andre former for brandgrave. Disse er ofte ikke gravet særlig dybt i undergrund. Der er da også fundet en urne på SBM 1091 Golf 1. Urnen var dårligt bevaret, idet den manglede ca. de øverste 2/3dele af karret.

Urnen har formentlig lidt under for mange års pløjning. Dog indholdte den stadig hvidbrændte knogler, hvoraf en menneskelig fortand kan identificeres.

Figur 15: Udgravning af urnen i SBM 1091. De hvidbrændte knogler ligger i toppen af den smadrede urne, og kun bunden er bevaret.

Genstande: Genstandsmaterialet fra den førromerske jernalder på SBM 1077 består hovedsageligt af store mængder keramik. Det drejer sig både om fade, skåle, forskellige størrelser forrådskar, men også små fine kopper og andre spektakulære brændte lergenstande, som ikke alle er lige forståelige. Herunder vil der blive fremvist flere af de sjove og interessante fund fra den førromerske jernalder.

Rektangulært lerkar fra SBM 1092

Fra en stor lertagningsgrube på den nordlige del af feltet (A100) blev der hjembragt over 12kg keramik fra den førromerske jernalder. Det mest ejendommelige fund var et rektangulært lille kar (X45).

Figur 16: Det lille rektangulære kar, X45, fra SBM 1092 .

Karret måler 11x6,5cm og er 5cm højt. Begge ender samt den ene langside er velbevaret, men der mangler et stykke i bunden samt det meste af den anden langside. Karret er ornamenteret på alle fire sider, og selvom ornamentikken er ensartet med grove indridsede linjer, er mønstret varieret med vand- og lodrette linjer. Første indskydelse var, at ornamentikken skulle illudere en form for arkitektonisk struktur, hvilket er overensstemmende med karrets form. I så fald ville

ornamentikken sandsynligvis spejle sig i den modsatte side, således at i hvert fald gavlparterne ville være ensartede.

Karret er mellemfint magret og glattet fint med fingrene på ydersiden, samt på den forsænkede rand, der muligvis har holdt et låg. Indeni er karret let badekarsformet. I de tre bevarede hjørner øverst på karret er der små "vulster" som om hjørnerne er trukket op med tommelfingeren. Selvom disse kan ligne en art "fødder" til genstanden, som i så fald skulle vende omvendt, virker de noget ustabile, ligesom der heller ikke kan observeres slid herpå. Der må altså være tale om en beholder. Karret dateres til førromersk jernalder på baggrund af de øvrige fund fra gruben.

Ornamenteret lerblok X78 fra A29

I en stor grube, der målte 340cm i snit og 155cm i dybden, blev der fundet flere fragmenter af en ornamenteret ildblok med "horn". Længden er 32cm. Blokken har dog været længere, og har formodentlig haft forhøjning i begge ender, selvom dette ikke kan fastslås.

Figur 17: Ornamenteret lerblok fra A29 i SBM1092 dateret til førromersk jernalder.

Blokken er 6cm bred og 8cm høj på det midterste stykke. I enden er den 10cm høj. Genstanden er nogenlunde hårdt brændt på ydersiden, men virker porøs i kernen. Den synes ikke at være formet ud af ét stykke, men nærmest bygget op i lag eller pølser. Der er ornamentik på begge langsider i form af vandrette og skrå indridsninger – dekoration som også ses på de samtidige lerkar.

Ornamentikken er stort set identisk på begge sider med et zigzag-mønster mellem to bånd, bortset fra at mønstret på den ene side er udformet med to indridsede linjer, mens det på den anden side er med tre linjer.

Det er svært at afgøre om der er egentlig slitage på oversiden, men den er i hvert fald glattet på en eller anden måde. I lighed med ovennævnte ildbuk kan den have fungeret som en form for stand eller opsats omkring arnen, men den ser ikke ildpåvirket ud. Brøndsted nævner muligheden for, at de har fungeret som opsatser for henlagte offergaver (Brøndsted 1940, s. 29). At ofringer til husguden har været en del af jernalderfolkenes dagligdag synes ubestrideligt, men at de skulle have været henlagt på netop blokke af denne art er selvfølgelig gætteeri. De kan lige så vel have tjent som en hvilken som helst form for praktisk opsats. "Hornene" tyder på, at det, der har været placeret ovenpå, har skullet ligge nogenlunde fast.

Slutteligt vil der komme en række billeder af forskellige stykker keramik der alle er dateret til den ældre del af førromersk jernalder.

Figur 18: Til venstre: Fragment af et større ornamenteret fad fra SBM 1102, dateret til den ældre del af førromersk jernalder. Til højre: Fra SBM 1100 er der fundet denne sjove fod som måske kan stamme fra en ildbuk.

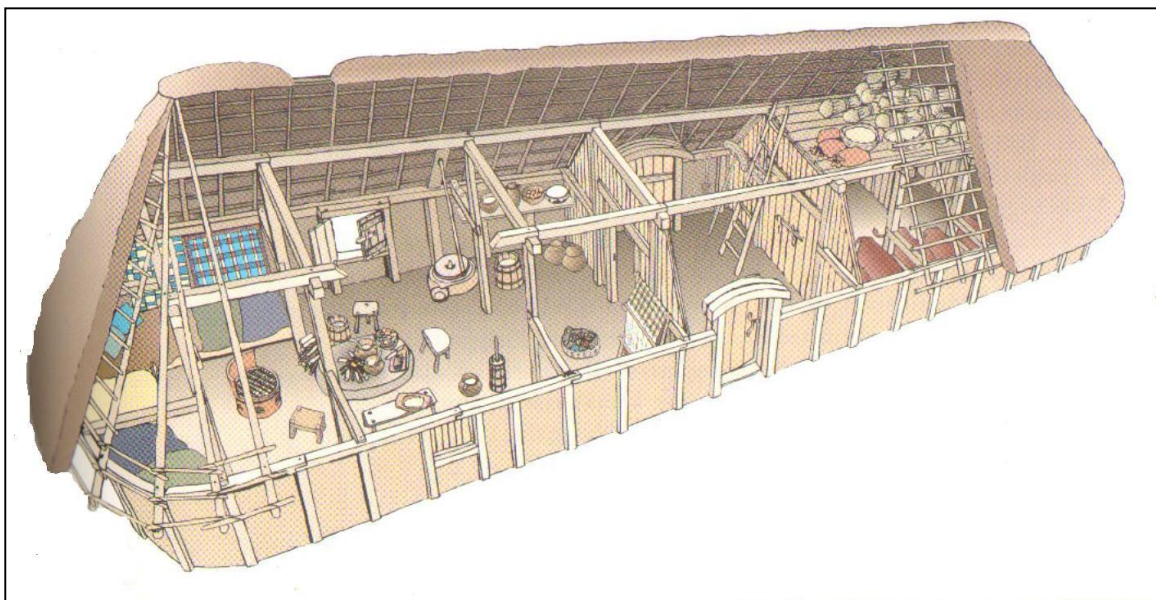
Figur 19: Fine fade fra SBM1093 dateret til den ældre del af førromersk jernalder.

Figur 20: Keramik med hanke og del af en fin skål fra SBM 1094 dateret til den ældre del af den førromerske jernalder.

Generelt om perioderne: Der sker store forandringer i samfundet i netop denne periode og det afspejler sig på mange måder. Husene bliver længere, ofte op mod 40 meter. Desuden er der flere ruminddelinger i de modulopbyggede huse, både i stalddelen og beboelsesdelen. Det er dog stadig fremherskende at stalddelen befinder sig i den østlige del af huset, men som noget nyt findes den nu også i den midterste del af huset. Desuden får man flere udhuse, og gården er som regel omgivet af et hegn, der kan være monteret med et halvtæg. Gårdsenhederne er derfor noget større end i den foregående periode og ejerens territorium er kraftigt markeret. Årsagen til de større gårde skal ses i et større teknologisk fremspring indenfor landbrug. Kvægholdet bliver udvidet betragteligt og den derved øgede mængde husdyrgødning bruges til effektivisering af agerbruget. Nye redskaber tages i brug, bl.a. drejekværnen som letter arbejdet med produktion af mel.

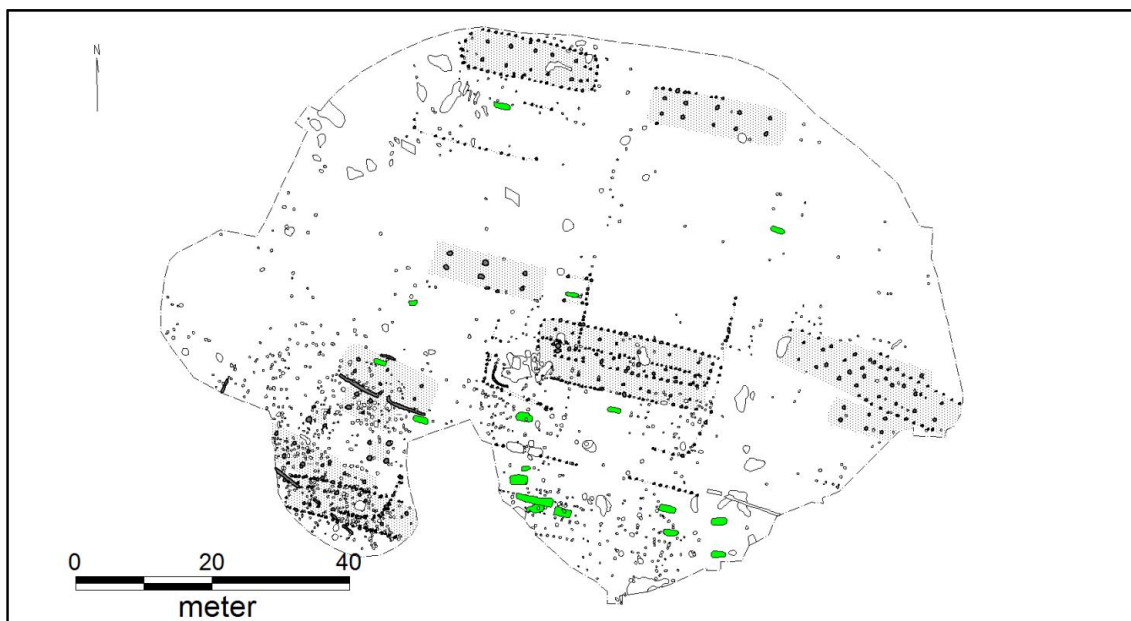
Figur 21: Omtrent således skal man forestille sig, at husejerne indrettede sig i den sene jernalder (Ethelberg, 2003:131).

I denne periode tager statsdannelsen sin begyndelse. Det ses i de meget rige gravfund med importvarer fra store dele af Europa, der betyder forbindelser mellem magtfulde stammer. Desuden er der rigtig mange våbenofringer, bl.a. i Illerup Ådal, som peger på mange stridigheder lande imellem. Det har sandsynligvis ikke været særlig trygt at bo i datidens Danmark.

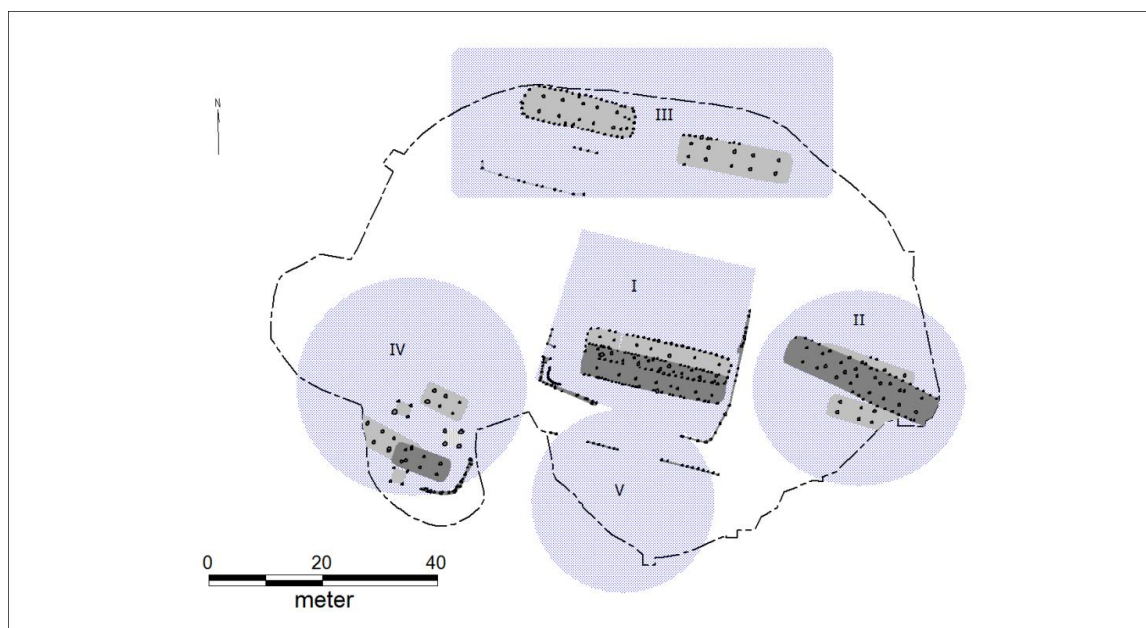
I den yngre romertid har man primært gravlagt sine afdøde i jordfæstegrave. Oftest er det overdådige grave med et helt spisesæt af lerkar, kniv, smykker og våben. I germanertid er det igen brandgrave der dominerer gravskikken. Her finder man ligeledes flotte genstande, som oftest er stærkt forvredne og revnede af at være på ligbålet. Religionen har været asetroen, som blev dyrket i moserne, men også på stormandsgårdene. Stormanden har sandsynligvis fungeret som 'præst' for diverse ceremonier. Dette afspejler sig i nogle særlige huse med særlige genstande, som kun findes i forbindelse med stormændene.

Yngre romersk jernalder og germansk jernalder på SBM 1077

De allerfleste anlæg der er udgravet på SBM 1077 stammer fra den yngre romerske jernalder og befinder sig på SBM 1091, 1097, 1101, 1102, 1103 og 1104. Anlæggene er primært stolpehuller som indgår i de mange konstruktioner, der er fundet på flere af lokaliteterne. I alt er der fra perioden fundet 26 langhuse, 11 staklader og 16 hegn. Af sluttede gårdsenheder er der fundet ca. 5. De fleste af husene er modulopbyggede med stald i østenden og beboelsesdel i vestenden. To af husene på SBM 1101 har dog stald i den vestlige ende. Alle er orienteret i en øst-vestlig retning.

Figur 22: Feltet SBM 1101 med dets 1821 anlæg. Huse og hegn er markeret med grå raster og mørke stolper. De grønne anlæg er vikingegrave.

Figur 23: Her er alle konstruktioner fra den yngre romertid tegnet ud og tænkte gårdsenheder er rammet ind. SBM 1101

Flere steder har det været muligt at udskille gårdsenheder ved hjælp af omgivende hegn, andre steder står det lidt hen i det uvisse hvilke huse og hegn der har hørt sammen, da anlægstætheden var stor. På ovenstående kort kan man se hvor meget det betyder at frasortere de anlæg der reelt ikke har noget at gøre med de påviselige huse. Straks bliver det mere overskueligt at se enhederne og hvorledes de har været placeret i forhold til hinanden. I det følgende vil hvert udgravede område med gårdsenheder kort beskrives.

SBM 1101 (områdenumrene svarer til dem på fig. 23)

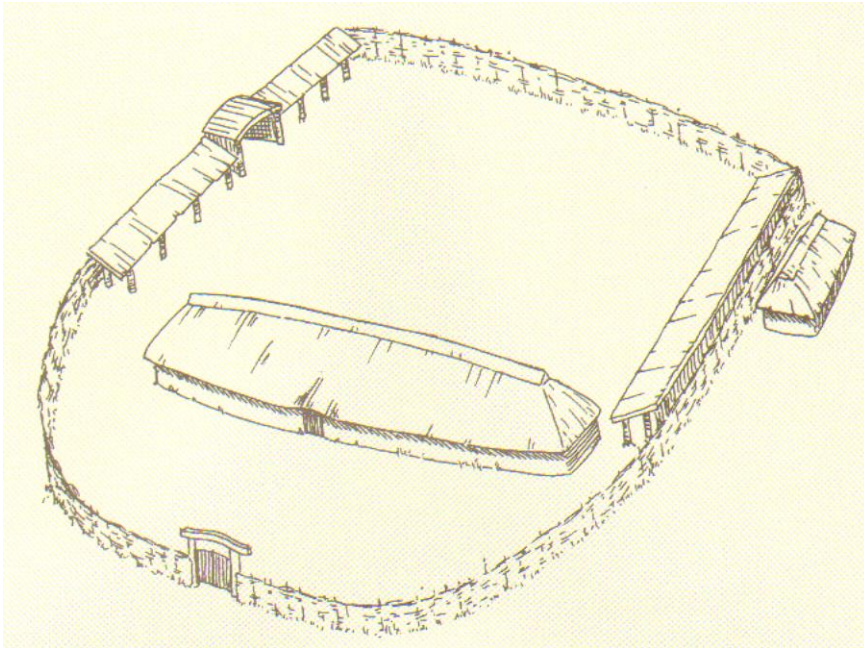
I område I ses den mest afrundede gårdsenhed. Enheden rummer to langhuse der har afløst hinanden, med en blot forskubbet placering på pladsen, og et omgivende hegn med indgang i vest. Huset må derfor have stået der i to generationer. Det formodes at det sydligste hus er ældst. Gårdsanlægget har tilsyneladende ikke rummet økonomibygninger.

I område II er der ligeledes to langhuse der overlapper hinanden. Dette skal sandsynligvis tolkes som et beboelseshus der har stået i to generationer. Der har knyttet sig en økonomibygning til det nordligste af husene. Der er ikke observeret hegnsforløb til disse huse, men generelt var stolperne til husene ikke særlig dybe og det kan derfor tænkes at de mindre hegnsstolper er forsvundet grundet nedslidning.

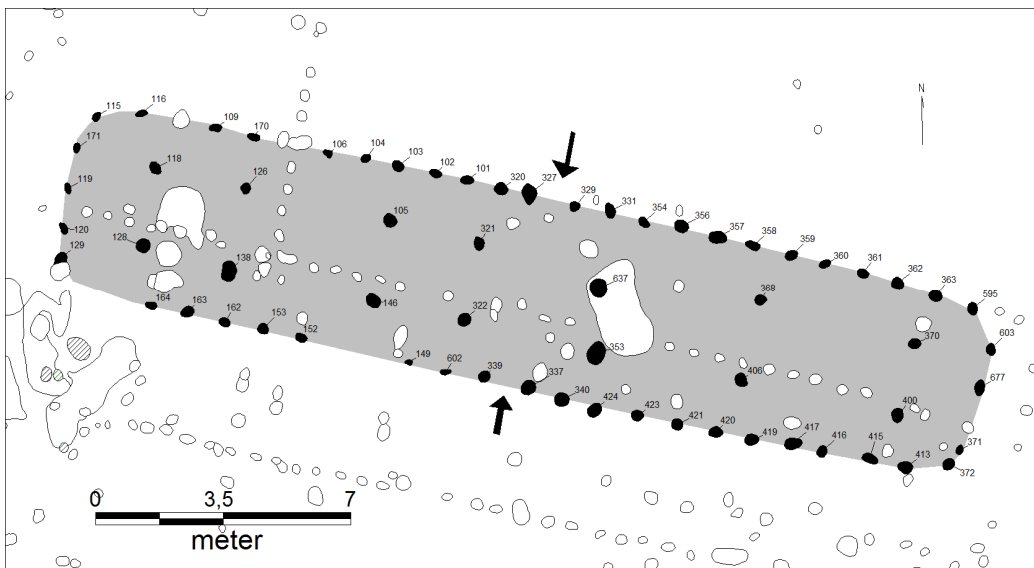
I område III ses to langhuse. De er identisk opbygget med staldende i vest, men i K12 er der modsat K11 ikke bevaret ret mange vægstolper. Husene ligger et stykke fra hinanden og kan sagtens have eksisteret samtidigt. Det er dog ikke så vanlig for perioden at bygge to beboelseshuse på samme gårdsenhed, og det anses derfor også som en mulighed at husene har afløst hinanden indenfor et par generationer. Til det vestlige hus er der rester af et sydligt hegn, der muligvis har omsluttet gården. Kun få meter nord for husene går terrænet stejlt nedad mod et lavningsområde, og derfor har gårdsenheden måske været mere langstrakt eller også var det to mindre gårdsenheder.

I område IV er der to staklader, som umiddelbart også kunne tilhøre en yngre fase. Derudover er der et muligt langhus, der fortsætter ind under mulden og to økonomibygninger med tre stolpesæt. Samtidig er der hjørnet af et hegn, som muligvis kan knyttes til denne enhed. Det er dog meget usikkert, hvilke bygninger der hører sammen og ligeledes er dateringen usikker. Det formodes dog at husene er ældre end germanertidsbebyggelsen. En sandsynlig mulighed er dog at langhuset og den nordlige økonomibygning har været samtidige og at disse har været omgivet af et hegn. En væsentlig faktor for forståelsen af konstruktionerne vil være en udvidelse af feltet, således at man kan få en afslutning på gårdsenheden. De mange stolper i netop denne del af feltet indikerer også, at der ligger mange flere konstruktioner og faser end der er opdaget ved denne gravning.

I område V kendes der kun et hegn, som formodes at skulle omgive et gårdsanlæg mod syd. Der befinder sig også en del stolper i området, men det har ikke været muligt at udskille huse.

Figur 24: Omtrent således skal man nok forestille sig gårdsanlæggene har taget sig ud. Hegnet udgøres både af enkeltradede forløb samt sadeltagskonstruktion. Denne rekonstruktion er tilvirket over et gårdsanlæg fra ældre germanertid, udgravet i Høje Tåstrup (Fra Jensen 2004:41)

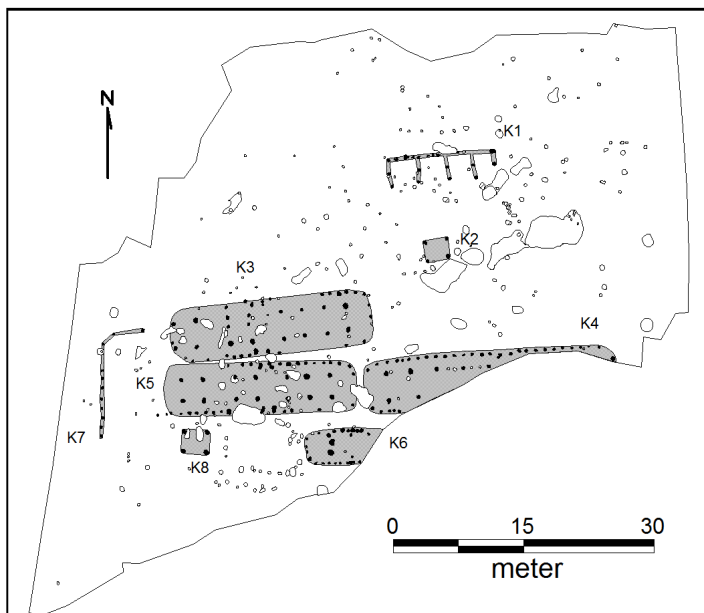

Figur 25: Langhus, K1, på SBM 1101, hvor stalden ligger i den østlige del og indgangene ligger midt i huset.

SBM 1091

Feltet indeholder velbevarede spor af tre gårdsanlæg eller måske nærmere et gårdsanlæg i tre faser. Der er bevaret tre langhuse samt tre mindre økonomibygninger, og det er oplagt at tolke disse konstruktioner som tre "sæt". Det er imidlertid ikke ligetil at tolke hvilke enheder, der har været sammenhørende. Dette skyldes til dels at konstruktionerne ikke synes væsentligt adskilt i tid, men ligeledes at enhederne ikke er opdelt med hegnsforløb. Der er alene spor af to hegn, og disse kan principielt knytte sig til samtlige gårdsanlæg.

At gårdsanlæggene er anlagt på et så relativt begrænset område antyder en form for tilhørsforhold til netop dette sted, og man kan forestille sig at det har været en familie, der over generationer har haft ejerforhold over dette areal.

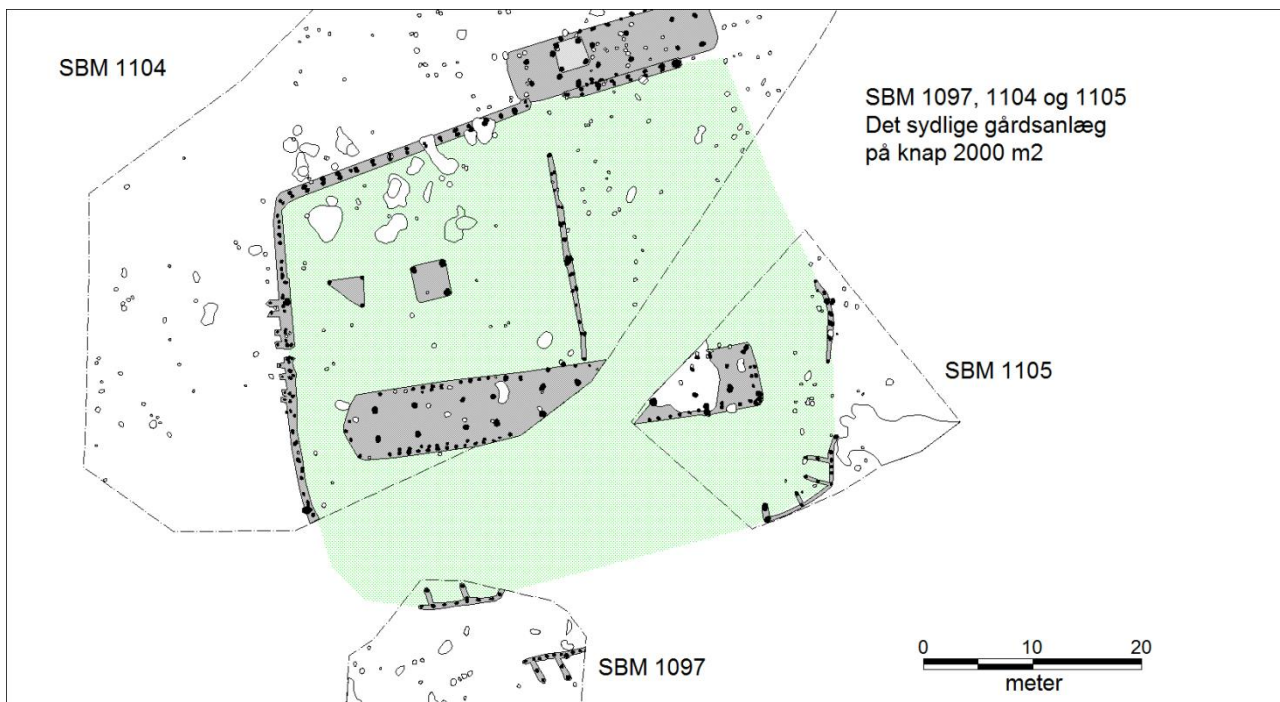

Figur 26: Kort over SBM 1091 med huse og hegn markeret med raster og mørke stolper.

Figur 27: Eksempel på hvorledes en tagbærende stolpe ser ud i snit. Her fra SBM 1104.

SBM 1104, 1105 og 1097

Figur 28: Det sydlige gårdsanlæg på SBM 1097, 1104 og 1105. Gårdsarealet er markeret med grøn raster.

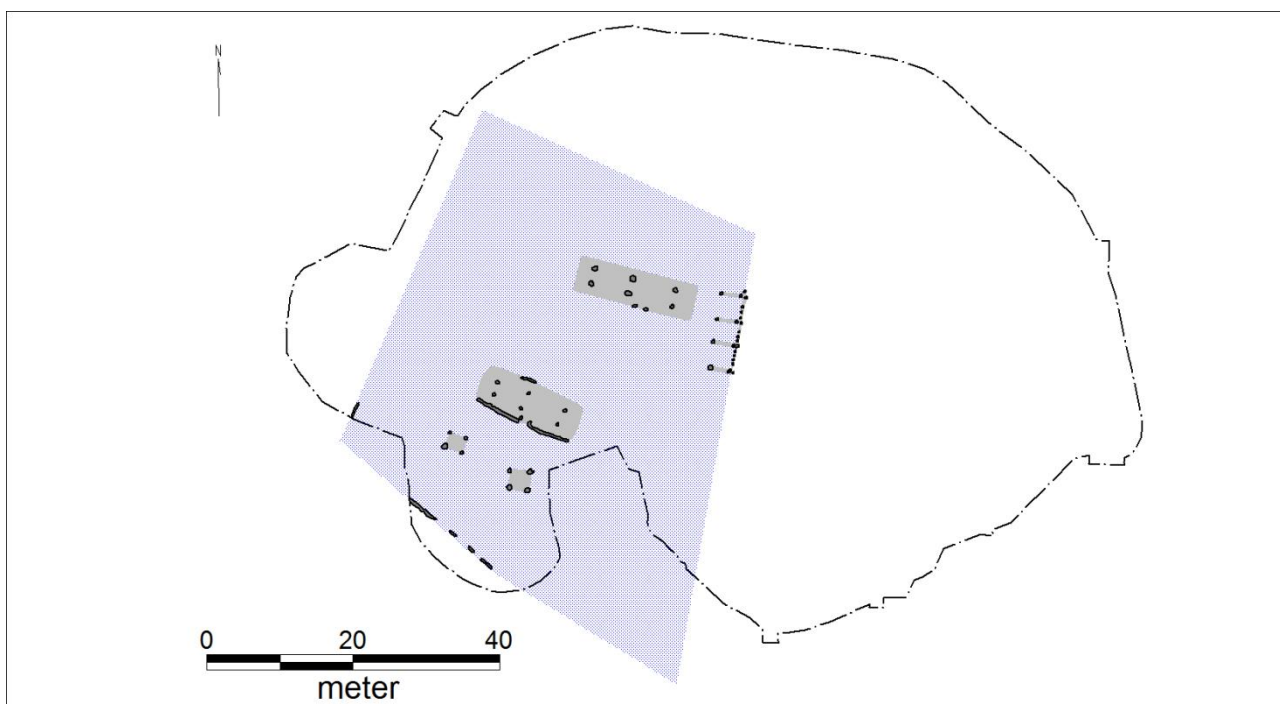
Det sydlige gårdsanlæg i SBM1104 strækker sig ind over de to tilstødende felter SBM1197 og SBM1105. Efter aftale med byherre måtte der kun muldafrømmes på de af anlægsarbejde berørte arealer, hvorfor det ikke var muligt at frilægge hele gårdsarealet. Disse omstændigheder vanskeliggør tolkningen af den sydøstlige del af gårdsanlægget.

Langhuset ligger på et fladt areal i et meget sandet område. Stolpernes bevaring er generelt god. Huset består formodentlig af ti sæt tagbærende stolper, hvoraf seks sæt samt to enlige tagbærende stolper er synlige. Huset er modulopbygget, enten af fem moduler eller af fire med et ekstra sæt og er 37,7m langt og 5,7m bredt. Vægstolperne står relativt tæt hele vejen rundt med ca. 80-90cm afstand. I den vestlige ende af sydvæggen er der et langt forløb med dobbelte vægstolper. Der er også to sæt dobbelte vægstolper lige overfor. Det kan være lysindfaldsstolper, hvilket ofte ses i denne del af beboelsesenden.

Det nord-syd gående hegnsforløb inde på gårdspladsen formodes at have tilknytning til huset og har derved opdelt gårdspladsen i to. Årsagen kan være dyrehold i den østlige del af arealet. Det omgivende hegn er afbrudt af traceets afgrænsning flere steder, men det synes rimeligt at antage en samhørighed mellem de tre lokaliteter. Hegnet indrammer derved et areal på ca. 2000 m². Der er sporet i hvert fald tre indgange til gården, hvoraf den vestlige kan have været monumental i opbygning. Mod syd er der et halvtagshegn til oplagring af halm og deslige. Mod øst og vest består hegnet af enkeltradede stolper, dog er der dobbeltradede stolper ved indgangen. Mod nord er der dobbeltradede stolper. Her har hegnet formodentlig været konstrueret som et faskinehegn, hvor mellemrummet mellem stolperne har været fyldt op med vandretliggende grene og kvas. Øverst har stolperne været sammensnøret.

I en af stolperne i det vestlige indgangsparti er der fundet et forstenet søpindsvin. Ofte blev der i indgangene nedlagt lykkebringende eller ondtafværgende genstande, til fordel for den, der benyttede indgangen. Søpindsvinet kunne udmærket være en sådan talisman.

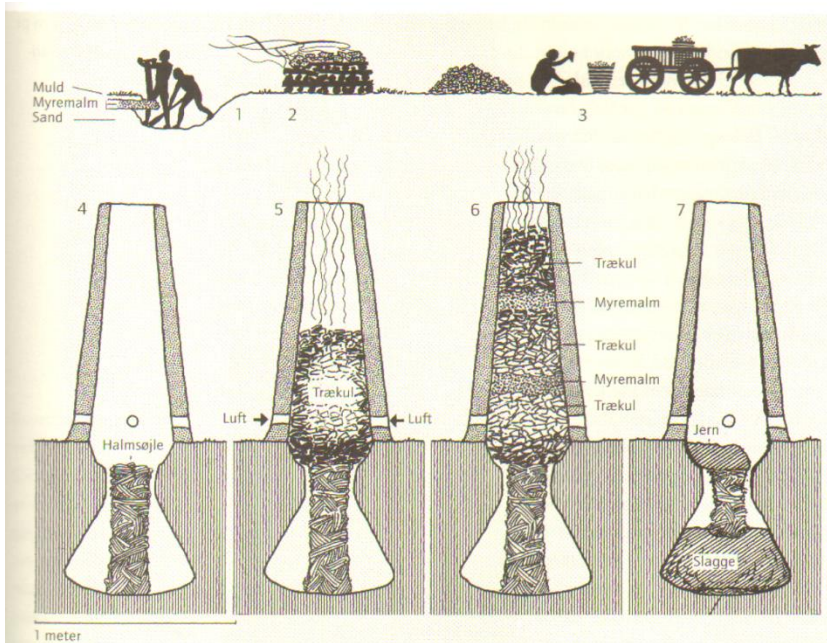
Kun to huse kan med sikkerhed placeres i germansk jernalder. Hustypen er ikke før erkendt i Skanderborg Museums ansvarsområde, og perioden er i det hele taget ret underrepræsenteret. De to huse ligger på SBM 1101 og formodes at være efterfølgerne til bebyggelsen fra yngre romertid.

Figur 29: Udtægning af de to germanertidshuse med tilhørende hegn på SBM 1101.

Husene er med deres 13-14 meters længde noget kortere end romertidshusene. Til gengæld kan der ved det nordligste hus være tale om et to-etagers hus, da stolperne var meget dybe og brede. Der kan knytte sig to staklader til enheden, men disse kan lige såvel tilknyttes den ældre beboelse på stedet. Derforuden er der et nord-syd gående hegn/hegnshus som umiddelbart kun kan høre sammen med disse huse. Typen er ikke set før i området, og der er tvivl om, hvordan den kan være konstrueret. Mod SV ses en hegnsgrøft, som også kun kan tilknyttes germanertidshusene. Spørgsmålet er, om de to huse har eksisteret samtidigt eller om de har afløst hinanden. Selve gårdspladsen, hvis den er nogenlunde som den viste på fig. 106, er også noget stor med sine knap 2700 m². Dette er dog ikke unormalt for perioden.

Håndværk: Der er kun fundet rester af en enkelt type produktion fra yngre romertid eller germanertid, og det er jernproduktionen. Fire rester af jernudvindingsovne er fordelt på SBM 1101, 1102 og 1103. Der er tale om den nederste del af en skaktovn (se fig.), hvor der ligger større dele af slaggeklumper og løbeslagge. Der er taget prøver fra to af ovnene, som viser at der ved processen er anvendt rug, hejre, græsarter, gåsefod o.l.

Figur 30: Her ses hvorledes en jernudvindingsovn er opbygget, og hvorledes de skiftende lag af trækul og myremalm skal fordeles. På billede 7 ses restproduktet i form af slaggeklumpen nederst i ovnen, og det er som regel dette, vi finder i udgravningerne. (Billede fra Jensen 2004:415)

Figur 31: Til venstre: Jernudvindingsovn i profil, fra SBM 1101. Til Højre: 15 kg slaggeklump fra SBM 1102

Genstande fra yngre romertid og germanertid: Generelt for begge perioder, men især fra germanertid, findes der kun ganske få fund, set i forhold til det førromerske materiale. De genstande der findes er stadig primært keramik, men også en del kværne samt enkelte metalfund

Figur 32: Til venstre: Fragment af en knivspids fundet i et stolpehul på SBM 1104. Muligvis et husoffer. Til højre: Randskår med mønster, ligeledes fundet på SBM 1104.

Figur 33: Til venstre: Drejekværn liggende in situ i en tagbærende stolpe på SBM 1091. Til højre: Et fint mønstret bugstykke af et større kar.

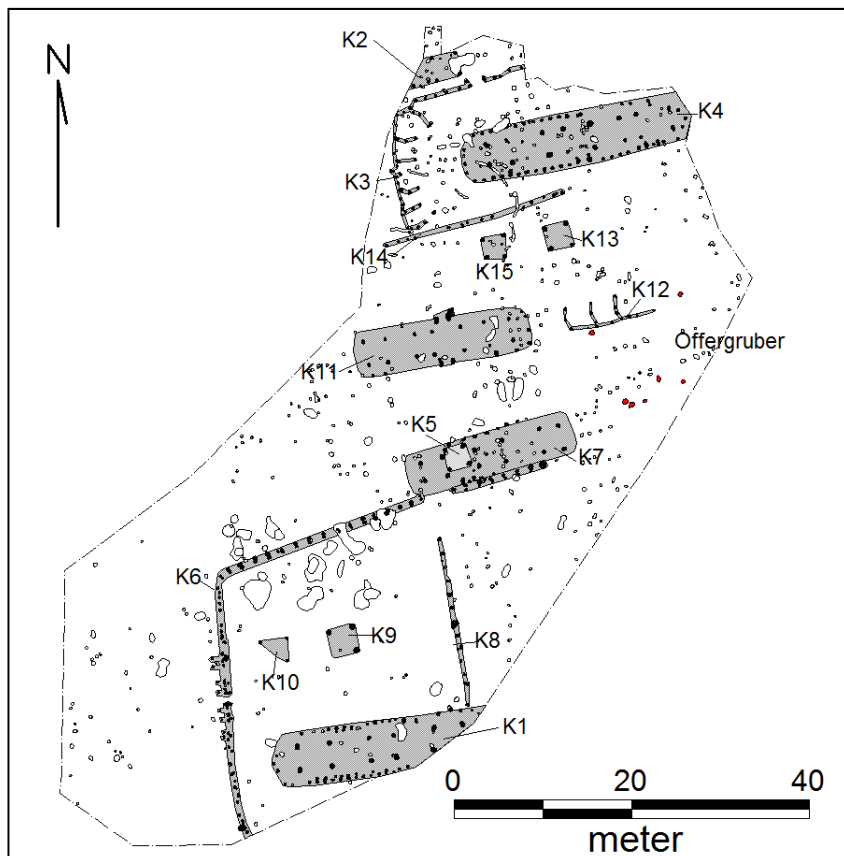

Figur 34: Til venstre: Tenvægt fra SBM 1103, der blev anvendt til at spinde snor med. Til Højre: Fin lille usædvanlig krukke fra SBM 1101. Fundet i et stolpehul.

Begravelse og ritualer

Der er ikke fundet sikre spor af begravelser i denne periode. Til gengæld er der fundet nogle offergruber som kan knyttes til datidens religion og dens riter.

På SBM 1104 er der fundet 7 offergruber mellem to gårdsanlæg fra yngre romertid. Anlæggene er meget ensartede i opbygning og i dem er der deponeret brændte dyreknogeter.

Figur 35: Offergruberne er markeret med rødt. SBM 1104

Knoglefragmenterne synes overvejende at stamme fra dyrenes hoveder eller tæer/hove/klove, hvilket virker påfaldende. Det er rester fra de mindst konsumerbare elementer af tamdyrene, hvilket blot understreger, at disse anlæg intet har med tilberedning af mad at gøre. Hertil skal dog bemærkes at denne knoglesammensætning ligeledes kan være udtryk for netop disse knoglers

bevaringsevne, samt det faktum at disse knogler generelt er lettere at artsbestemme. Enkelte af knoglerne har en skinnende overflade, hvilket kan vidne om, at knoglerne er afbrændt i frisk tilstand (X22).

Knoglerne er ikke afbrændt i gruberne, og selve den rituelle afbrænding er foregået andetsteds, og så efterfølgende deponeret i de små gruber. At det primært drejer sig om

Figur 36: Sådan så offergruberne ud i overfladen. SBM 1104

ovenstående knoglemateriale har muligvis en rituel forklaring, der dog kan udspringe af en praktisk forklaring. I den romerske rituelle praksis var det almindeligt at brænde indvolde, knogler og fedt til guderne (i den praktiske formodning om, at det var gudernes foretrukne!) og så selv beholde kødet. Den sparsomme keramik fra gruberne kan ikke dateres, men sådanne offergruber ses oftest i forbindelse med bebyggelse fra yngre romertid, hvilket stemmer glimrende overens i dette tilfælde.

Et lille kuriosum skal dog nævnes i forbindelse med dette afsnit. I SBM 1095 dukkede der et stensat gravlignende anlæg op. Der blev dog ikke fundet nogle gravgaver og anlægget var noget anderledes i forhold til en regulær grav. I graven blev der spredt i fyldet fundet keramik der skal dateres til jernalder, og det er derfor sandsynligt at anlægget kan dateres til yngre jernalder, da man kun havde få jordfæstegrave i den ældre jernalder. En øst-vestlig orientering og formen taler for en grav, men funktionen kan ligesåvel have været af en praktisk anordning.

Figur 37: Den mulige grav på SBM 1095.

Vikingetid, 779-1066 e.Kr.

Generelt om vikingetiden: i vikingetiden sker der store omvæltninger både i Danmark og resten af Europa. De største skridt for Danmark er overgangen til en sikker kongemagt og overgangen fra hedenskab til kristendom i år 965. Bebyggelsen ligger nu mere fast og man har ikke længere de vandrende landsbyer som man så i jernalderen. Husene bliver igen store og der kommer flere længer i gårdsenhederne. Agerbrug er stadig det vigtigste erhverv kombineret med husdyrhold. Men flere håndværksformer får fæste og der opstår store handels- og værkstedspladser bl.a i Ribe og Hedeby. Vikingerne var gode handelsmænd som sejlede vidt omkring for givtige handler. Den jævne viking var blot en fortsættelse af jernalderbonden, og ikke den blodtørstige plyndrende viking, som de fleste forbinder dem med. Begravelsesskikken bestod før kristendommens indførelse af både jordfæstegrave og brandgrave i alle afskygninger. Jordfæstegravene kunne for eksempel være storladne kammergrave, som i Jellingehøjene, plankekister, bulkister, vognfadinger, skibsbegravelser o.l. Stadig fandtes der også de mere ydmyge grave hvor liget kun var svøbt i et klæde. I den hedenske gravskik medgav man ofte nogle gravgaver, og personlige ejendele blev ligeledes gravlagt sammen med den afdøde. Dette

kunne til eksempel være et lille kar som kunne rumme mad eller drikke. De fleste blev ligeledes gravlagt med deres kniv og måske en hvæssesten til at slibe kniven på. Med kristendommens indførelse er der kun ganske få afdøde der får noget med i graven, men der går alligevel lidt tid før de hedenske gravskikke er opgivet helt. Stormanden får en vigtig betydning for bygningen af kirker i hele Danmark. Som før nævnt var det stormændene der stod for de kultiske ceremonier i romersk og germansk jernalder. Dette bliver fulgt op i vikingetid og det viser sig at flere af de gamle kirker ligger ovenpå store gårde fra vikingetiden. Dette ses bl.a. ved Lisbjerg Kirke.

Vikingetiden på SBM 1077

Det er kun på SBM 1101, at der er registreret anlæg fra vikingetid. Det drejer sig om en gravplads med 18 grave. I det følgende vil gravpladsens topografi, kulturhistoriske landskab, gravenes opbygning og indhold analyseres.

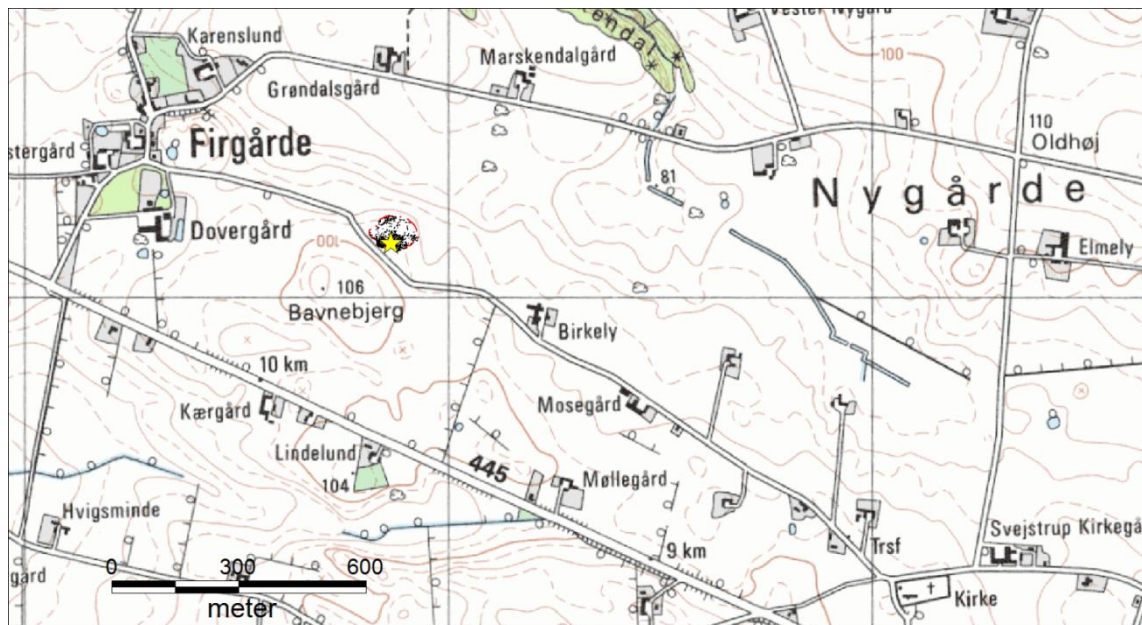
Topografi og det kulturhistoriske landskab

Gravpladsen ligger på og omkring en bakketop på den sydlige side af en fugtig lavning, der i oldtiden sandsynligvis har fremstået som sø. 190 meter mod nordvest ligger toppen af Bavnebjerg. Denne ligger omkring kote 106 over DNN, mens gravpladsen primært ligger på kote 97-99 over DNN. Stednavnet Bavnebjerg er et levn fra vikingetiden, hvor ordet bavn betød et bål på et højt punkt. Her kunne man ved eks. fjendskab, tænde et bål som kunne ses vidt omkring, hvorefter den næste bavn kunne tændes. Der er ikke fundet bebyggelse tilhørende gravpladsen, men et godt bud på placeringen kunne være enten lidt SØ for Bavnebjerg eller også på stykket ind mod Firgårde.

Figur 38: SBM 1101 set fra Hårbyvej. Til højre kan man se toppen af Bavnebjerg.

Godt og vel 1 km fra gravpladsen ligger Dover Kirke som er bygget omkring år 1100. Der er i forbindelse med enkelte udgravninger ved kirken påvist bebyggelse fra 1100tallet og det formodes at være samtidig med kirken. Noget kunne således tyde på at gravpladsen og den tilhørende bebyggelse måske er rykket mod øst senest omkring år 1100.

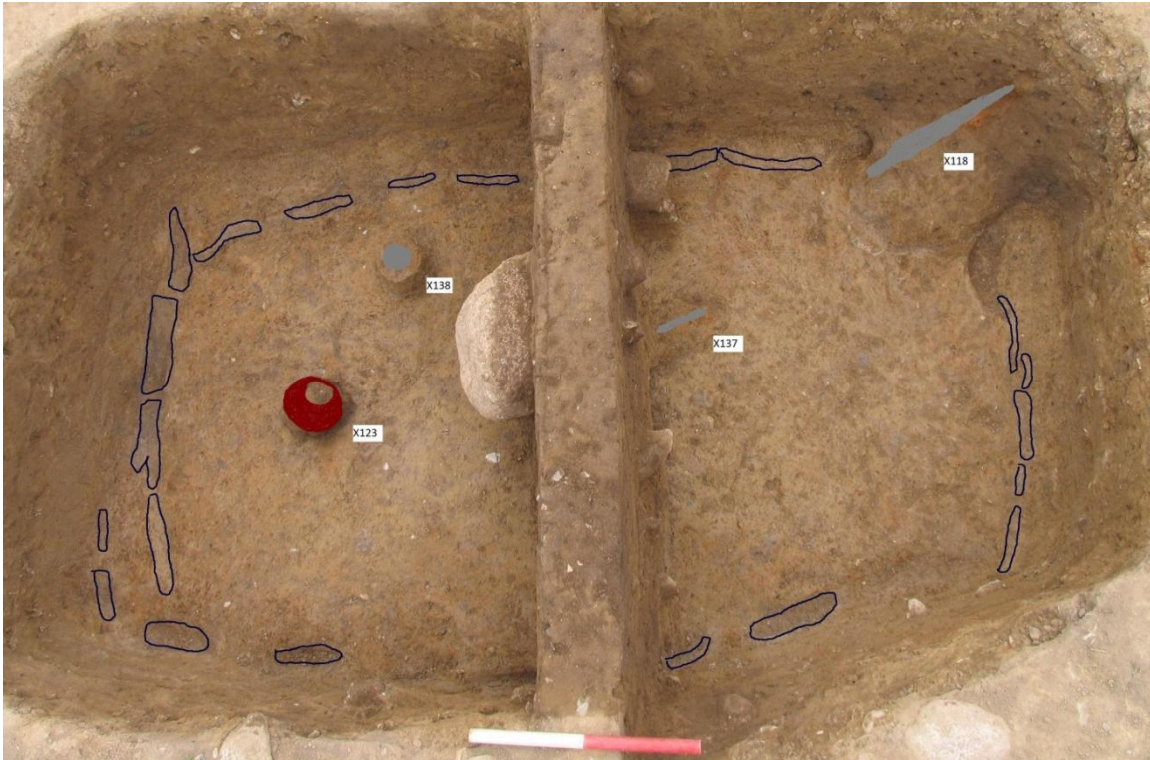

Figur 39: Gravpladsens (gul stjerne) placering i landskabet. 4cm kort fra Kort og Matrikelstyrelsen.

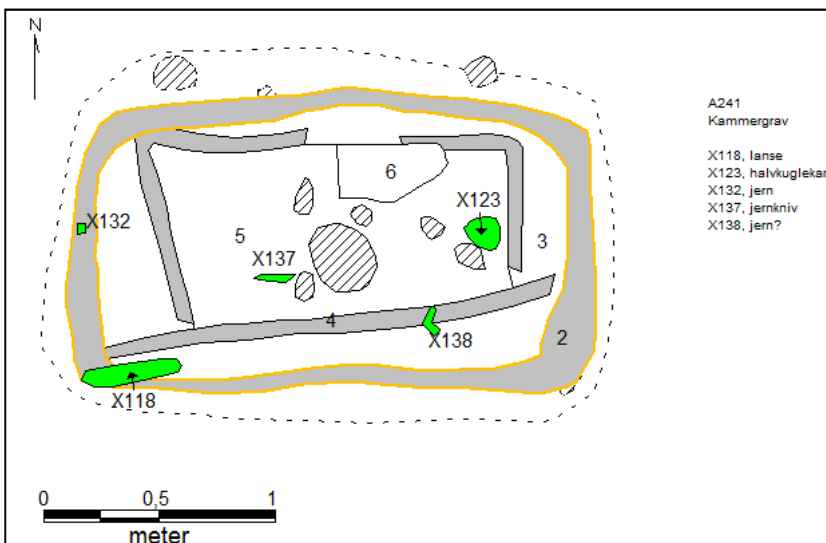
Gravenes opbygning:

Som nævnt i den generelle gennemgang af vikingetiden er der mange former for gravlæggelse. På SBM 1101 er der i hvert fald fem forskellige måder repræsenteret.

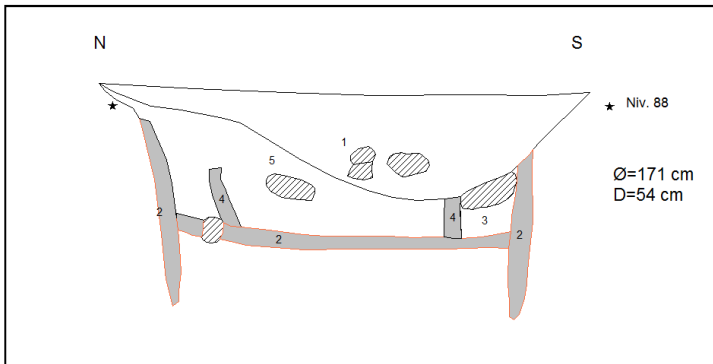
Kammergrave: Kammergravene er i mål noget større end de øvrige grave, både i størrelse men også i dybden. På denne plads er kamrene bygget op af tætstillede planker der er tilspidset i enden. Plankerne er banket op mod 20 cm ned under gravbunden ved siden af hinanden og har på denne måde dannet et kammer uden brug af søm. I to af gravene er der indvendigt i kamret placeret en plankekiste, hvor de nederste langsgående planker er banket et lille stykke ned i jorden. Den afdøde lå inde i plankekisten, hvor også et lille halvkuglekar stod i den østlige ende. I et af tilfældene var der medgivet en lanse, som ikke helt kunne være i graven. Man valgte derfor at ligge den udenfor plankekisten i selv kammeret; selv her kunne den ikke være pga. længden, så man var nødt til at stille den let skrå. Kammergrave er et særsyn og ikke tidligere fundet i Skanderborg kommune. På denne plads blev der udgravet fire af slagsen.

Figur 40: Foto af en kammergrav, A241, med spor af stavbygget kammer. For overskuelighedens skyld er plankerne tegnet op og genstandene er markeret med grå (jern) og med rød (kar). X118 er en lanse, X123 er et lille kar, X137 er en kniv og X138 er en jerngenstand. Jord-broen i midten er arkæologens arbejdsværktøj der giver et indblik i gravens profil. Set fra Nord.

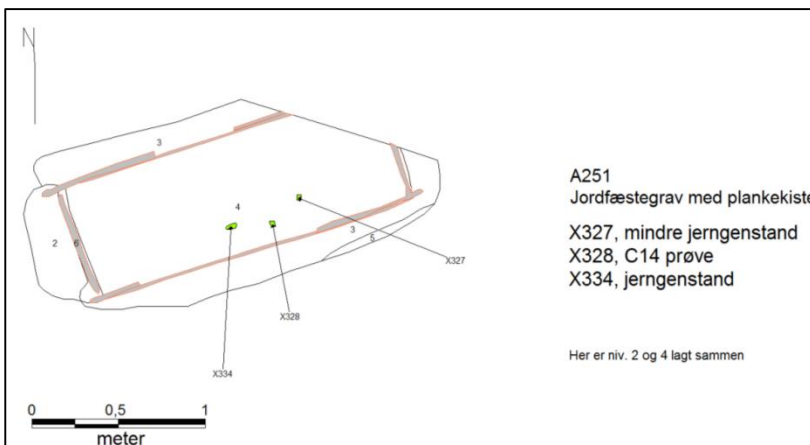

Figur 41: Sådan så graven, A241, ud i tegnet version lige over bundniveauet (som ses på foto på fig. 38). Her er den indvendige plankekiste meget tydelig. Den stiplede linje viser, hvorledes anlægget så ud i overfladen.

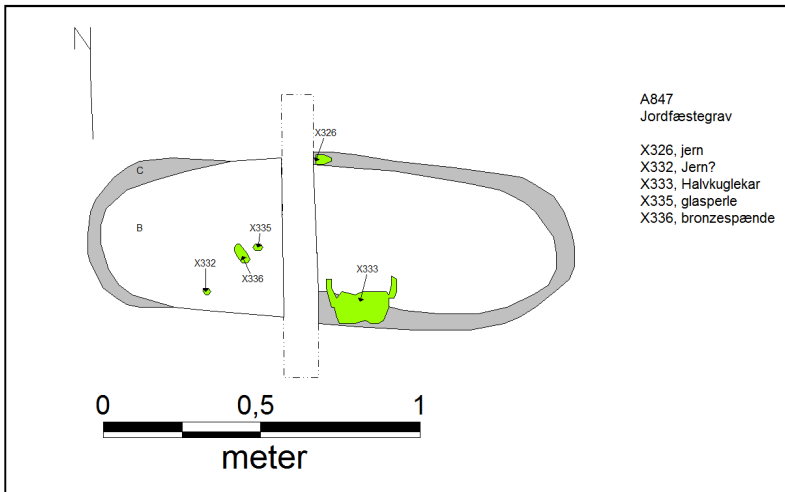
Figur 42: Samme kammergrav, A241, som den så ud i profilen. Det var meget tydeligt at se, hvorledes de tilspidsede planker var banket et stykke ned under bunden af graven. Samtidig kunne man se et aftryk af den indvendige kiste.

Plankekister: Ud over de to indvendige plankekister i kammergravene er der yderligere fundet 3-4 tilfælde, hvoraf en ses med tydelige udragende ender. Disse er typisk omkring 50 cm dybe, mellem 85 og 113 cm brede og 220 til 258 cm i længden. I et af tilfældene ses det at de nederste planker er banket ca. 3 cm ned i jorden.

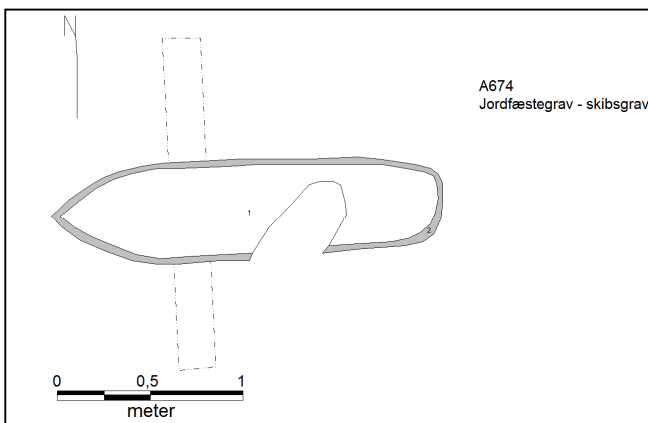
Figur 43: Et eksempel på en plankekiste. I denne plankekiste blev der fundet en jernkniv som lå i bælteområdet.

Bulkister: I ét tilfælde kan der være tale om en mulig gravlæggelse i bulkiste. Graven er 160 cm lang, 60 cm bred og kun 17 cm dyb. Bulkister er udhulede træstammer. Graven på SBM 1101 var den med de fleste gravgaver i. Det var formodentlig en yngre kvinde eller pige der var gravlagt med et fint bronzespænde som må have været et arvestykke, en sort og rød glasperle, et kar og en kniv. Spændet ligger ved brystregionen og man må formode at det har været anvendt til at sammenholde en kappe e.l. Perlen lå lige op ad og kan have været påsyet tøjet.

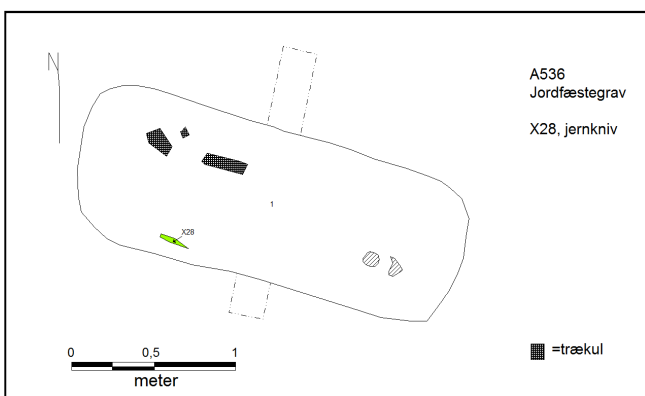
Figur 44: Et eksempel på en formodet bulkiste. Graven rummede bl.a. et flot spænde og en glasperle

Bådgrav: I et andet tilfælde ses graven at rumme en båd. Graven er meget regulær med tilspidset ende mod vest. Den er 230 cm lang, 85 cm bred samt 44 cm dyb. Der blev ikke fundet genstande i graven.

Figur 45: Den noget usædvanlige grav med form som en båd.

I de sidste 8 tilfælde kan der ikke umiddelbart observeres kistespor. Man må derfor formode, at den gravlagte i stedet kan være lagt på et klæde e.l. Generelt for disse er, at de er ringe nedgravet og med få eller ingen gravgaver eller personlige ejendele.

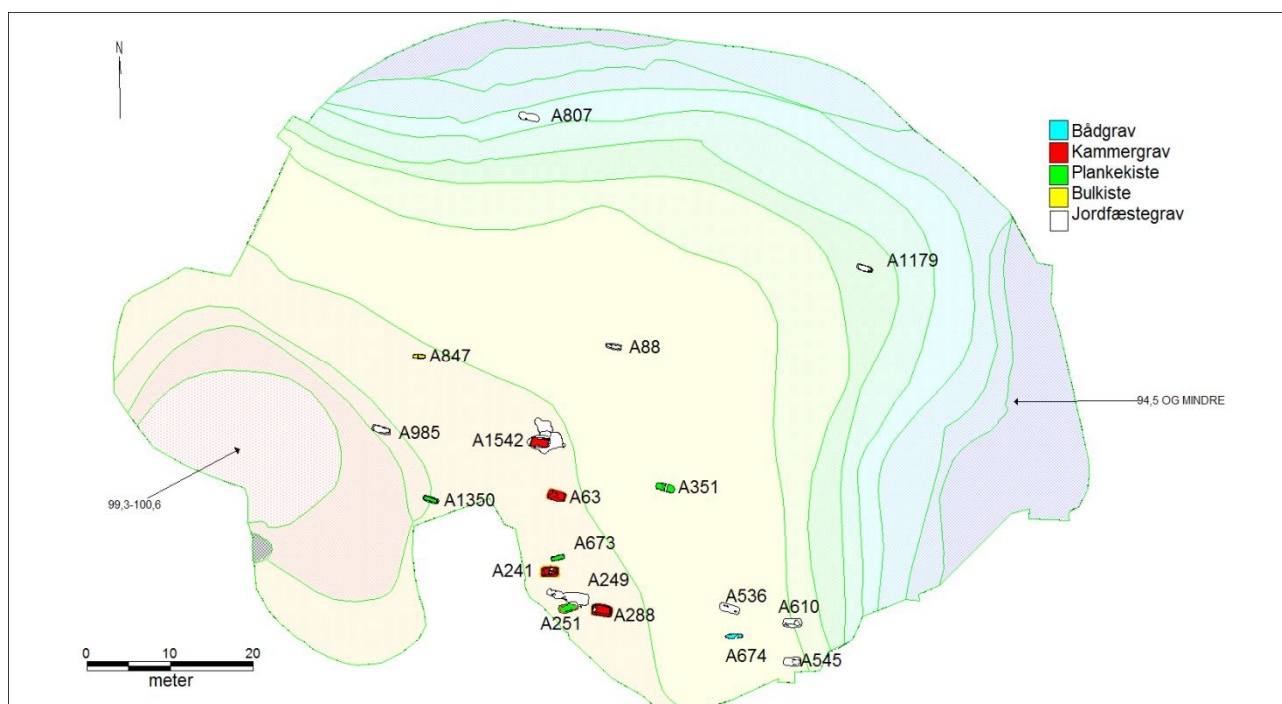
Figur 46: Et eksempel på en jordfæstegrav uden træstrukturer. Den gravlagte må derfor være svøbt i et klæde e.l.

Størrelse af gravene i fladen: Bredden af gravene varierer mellem 60 og 170 cm. Kammergravene trækker op, da de alle ligger mellem 102 og 170 cm. Øvrige grave ligger typisk mellem 60 og 110 cm. Længden af gravene varierer mellem 160 og 300 cm. Her skiller kammergravene sig knap så meget ud, da de har en længde mellem 205 og 250 cm. Dybden af gravene varierer mellem 16 og 88 cm. Kammergravene ses her med en dybde på 54-75 cm.

Orientering: Alle grave har en Ø-V orientering, men mange af gravene har en drejning mod enten NV-SØ eller NØ-SV.

Placering: Gravpladsen må formodes at være afgrænset mod nord, øst og vest, da terrænet skråner en del efter de yderste grave. Derimod fortsætter den helt sikkert mod syd, hvor den tætteste klynge af grave er placeret lige op af tracekanten. Bortset fra A807 og A1179, ligger de øvrige grave på et tilnærmelsesvist fladt plateau. Gravene ligger for størsteparten spredt med enkelte klynger ind imellem. Kammergravene ligger i et nord-syd gående strøg i en tænkt midterakse af gravpladsen. Der har været ofret en del tid på at bygge disse grave, og man kunne formode at de gravlagte har haft en særlig status i samfundet. Det er derfor en mulighed, at de øvrige grave centrerer sig omkring kammergravene og jo længere væk man er gravlagt, desto mindre social betydning har man haft.

Figur 47: Udtegning af gravpladsen med typemarkering af gravene samt koteindtegning.

Oldsager/gravgaver: Den hyppigste oldsag er jernkniven, som ses i 11 grave. Jernkniven må betragtes som en personlig ejendel og de sidder for de flestes vedkommende ved bæltet. Samtlige knive er enæggede og enkelte har delvist bevaret træskaft. Yderligere kan der i ét tilfælde spores rester af en gedeskindsskede. Alle har en øst-vestlig orientering i graven og hyppigst i den nordlige side.

Figur 48: To knive fra samme grav, A88. Den øverste har bevaret træskæfte som er lavet af ahorntræ. desuden ses aftryk af en gedeskindskede som har beklædt hele kniven.

Den næsthypigste oldsag er karret som ses i den østlige ende af 6 grave. De fire af karrene er typiske halvkuglekar med grov magring og rødbrændte. Det femte har en udadbøjet munding og udstyret med en hank. Dette kar udskiller sig ligeledes ved at være sat på hovedet. Det sjette er så fragmenteret og skrøbeligt at det ikke kan sættes sammen.

Figur 49: Til venstre: Det sammensatte kar fra A847. Til højre: Det sammensatte kar fra A241.

Figur 50: Til Venstre: Det sammensatte kar der stod på hovedet i grav A249. I midten: Det sammensatte kar fra A63. Til højre: Det hele kar fra A1542.

Smykker forekommer i 2-3 grave. Grundet skiftende stilelementer er smykker et meget godt dateringsmateriale og de er derfor vigtige i pladsens kronologi. Det ene smykke er et trefliget spænde (se forsiden) med tidlig rankeornament som kan dateres til den første halvdel af 800tallet. Dette smykke er det første af sin art der er fundet i Skanderborg Museums ansvarsområde. Desuden er smykket ikke særlig hyppigt i den midterste del af Jylland. Der er dog lige fundet et

lignende ved Horsens. Det andet smykke er en rektangulær pladefibel med stiliseret dyreornamentik. Fiblen kan dateres til 600tallet. Det sidste mulige smykke er et sølvspænde/hægte, som måske kun i sin egenskab af at være lavet af sølv adskiller sig fra gruppen af almindelig dragttilbehør. Det har dog ikke været muligt at finde paralleller til genstanden, og det forbliver på nuværende tidspunkt uvist hvilken funktion den har haft.

Figur 51: Til venstre: Det unikke sølvspænde fra A673. Til højre: Bronzespændet fra A847 med dyreornamentik på 5,5x2,8cm.

Der er fundet en hel glasperle samt et fragment af en glasperle fordelt i to grave. Begge perler synes at have været udsat for sekundær varme. Den ene perle lå sammen med den rektangulære pladefibel fra 600tallet og et halvkuglekar fra vikingetiden. Perlen formodes at være fra vikingetid. Den anden perle, perlefragmentet, lå i en kammergrav og formodes derfor at være fra 900tallet. Det formodes at denne perle er hjemlig fabrikation.

Figur 52: Glasperlen fra kvindegraven.

Der er fundet ét våben på gravpladsen, nemlig lansens, som lå i en af kammergravene. Lansen var tydeligvis for lang til graven, da den lå forhøjet i den ene ende. Selve lansehovedet er 42 cm lang med en 5 cm lang dørle. Lansen dateres til 900tallet, hvilket stemmer overens med brugen af kammergrave. Lanser er kendte fra gravfund, men optræder ikke hyppigt. Dog er der kun ca. 2,5km til et ældre fund fra Frederik d. VII's samling fra Hemstok (sb. 160203-88), hvor der ligeledes er fundet en lang lanse. Fundene derfra peger desuden på, at der sandsynligvis har ligget en ryttergrav fra vikingetiden, men fundomstændighederne mangler. Lansehovedet fra SBM 1101 er endnu ikke færdig-konserveret.

Et enkelt bæltespænde af jern fremkom i en af de mindre grave. Desuden dukkede der et par håndfulde jerngenstande af ukendt type op. De fleste stykker var meget små, og mange må kunne henledes til søm og nagler. Der synes dog slet ikke at være tale om systematisk brug af jernsøm og nagler til samling af kisterne, og man har sandsynligvis brugt nagler af træ.

Figur 53: Bæltespænde af jern fra A545.

Social struktur: Der er i ingen tilfælde fundet skeletmateriale i gravene udover de brændte knogler i fyldet. Det er derfor ikke muligt at lave en antropologisk analyse, hvorfor vi er hensat til at bedømme køn og alder ud fra gravenes indhold og størrelse. Kun i ganske få tilfælde kan kønnet bestemmes ud fra de medgivne oldsager som nok nærmere skal betegnes som personligt udstyr. I to grave er der fundet smykker som peger på, at de gravlagte er kvinder. I en af kammergravene er der fundet en lanse, som må formodes at have tilhørt en mand. I 11 grave er der fundet knive, men knive er i vikingetiden ikke en kønsbestemt genstand. Det samme gælder for lerkarret, som generelt findes i både mands- og kvindegrave. Kun få af gravene er så små, at der formodentlig er tale om et gravlagt barn eller ung. Det kan ikke udelukkes, at børn er begravet i større grave end deres højde, men hvis der ses bort fra dette, er der en stor overvægt af voksengrave på pladsen. Det kan muligvis betyde, at man har valgt at gravlægge børnene et andet sted eller på anden vis. Fra andre gravpladser med bevarede knogler ved vi at børnedødeligheden har været stor og denne har næppe skilt sig ud.

I alt 6 grave på pladsen har ingen bevarede gravgaver, ej heller noget personligt udstyr. Faktisk er det kun 6 af de 18 grave der har mere end en kniv og et kar. Det er tydeligt, at der hvor der er medgivet et kar, er der også en kniv, mens det omvendte ikke er tilfældet. I to tilfælde hvor der både er et kar og en kniv, er der også et smykke, og i en af dem, ligeledes en perle. Disse to gravlagte kvinder må formodes at have haft en høj placering i samfundet. Et andet sted hvor der både er et kar og en kniv, er der desuden en lanse. Manden i graven må formodes at have nydt en vis anseelse og have haft magt. Det var bestemt ikke alle mænd, der var i besiddelse af en lanse. Hvis man ser bort fra de rige genstande kan man også kigge på gravenes opbygning. Kammergravene har krævet større tidsforbrug, både til gravning, men i særdeleshed også til tilhugning og nedbankning af planker. Det tidsforbrug der er lagt i gravene kan meget vel modsvare den status de har nydt i lokalsamfundet. Alle fire kammergrave er ligeledes placeret på pladsens højeste punkt sammen med de to rige kvindegrave. De rige kvindegrave er dog måske op til 100 år ældre. De fundfattige grave ligger ude i periferien og et stykke nede af bakken. Højest sandsynligt har gravene været markeret på overfladen, da der kun et sted ses en overlappning af to grave.

Knoglemateriale: Der er ikke fundet spor af hverken knogle, tandemalje eller ligaftryk efter de afdøde i gravene. Til gengæld er der fundet en del brændt knoglemateriale i fyldet under udgravningen og ved efterfølgende vandsoldning af det nederste lag. Samtlige knoglestykker er hvidbrændte og de fleste stærkt fragmenterede. Enkelte stykker fra A1542 kan bestemmes

nærmere til kraniefragment af menneske samt en håndrodsknogle fra svin. Ud fra de øvrige knoglers struktur er det overvejende sandsynligt, at der både er knogler fra mennesker og dyr. Spørgsmålet er, om knoglerne stammer fra germanertidsbopladsen som gravene er placeret mere eller mindre oveni, eller de kan have haft en betydning i forbindelse med de riter der er foretaget forud for gravlæggelsen. Der er ved flere gravpladser fra vikingetiden fundet spor af brændte menneskeknogler i fylden. Bl.a. i Bjerre syd for Horsens og Lindholm Høje.

Germanertidsbopladsens anlæg indeholder generelt ikke mange brændte knogler og det synes derfor underligt hvis knoglerne skulle stamme herfra. Det er besnærende at forestille sig et scenarie med brændofringer af mennesker og dyr i forbindelse med gravlæggelsen.

Datering: Tre grave kan ud fra deres gravgaver dateres med en rimelig nøjagtighed, mens fire grave kan dateres ud fra deres opbygning. Den ældst daterede grav på pladsen er A847 som må stamme fra midten af 700tallet. Graven rummede en pladefibula, som er stil K1 (Ørsnes), der dateres til 600tallet. Karret i graven fører dog gravlæggelsen op i starten af vikingetid. Der må således være tale om et arvestykke. Den næstældst daterede grav er A1350, som rummede et trefliget spænde der kan dateres til den første halvdel af 800tallet. Derudover kan lansens i A241 dateres til 900tallet. Der findes i alt fire kammergrave som typemæssigt kan dateres fra slutningen af 800tallet og til slutningen af 900tallet. Af øvrige gravtyper på pladsen kan man muligvis mene at plankekisten er et typisk indslag i vikingetiden, og disse grave skal formodentlig også dateres som samtidige med kammergravene. Fire kister rummer kun en jernkniv, hvilket også stemmer fint overens med vikingetidigt gravudstyr. Alt i alt synes gravpladsen at rumme flest grave fra vikingetiden i perioden 800 til slutningen af 900 årene. Dog er der mindst én grav (A847), der er tidligere og ekspanderer gravpladsen med op mod 100 år i tid. Det vil sige, at gravpladsen har eksisteret i ca. 200 år, måske endda lidt længere. Det synes derfor meget tænkeligt at gravpladsen oprindeligt har haft et meget stort omfang, og der kan gemme sig mange grave under mulden mod nord og vest.

Figur 54: Udgravning af en af vikingegravene, hvor der står spænde klar til soldning af jorden fra gravlejjet.

Sammenfatning af SBM 1077 Kildebjerg Golf

Der er fundet mange spændende genstande og sjældne konstruktioner af huse og gruber, hvilket har gjort gravningen meget interessant. Har tænkes særligt på vikingetidsgravene og germanertidshusene på SBM 1101; den usædvanlige grube, A29 på SBM1095, multifunktionsanlægget, A117 i SBM 1092; det unikke fund af et lille rektangulært kar fra SBM 1092; samt det treflgede bronzespænde fra SBM 1101. Alle er eksempler på genstande, anlæg og konstruktioner som ikke før, eller kun i ringe grad, er erkendt i Skanderborg museums ansvarsområde. Sammen med de øvrige fund udgør gravningen en meget vigtig brik i den kulturhistoriske fortælling om området omkring Firgårde.

De mange overpløjede gravhøje i området viser ligeledes at der også må have eksisteret bronzealderbebyggelse. Disse er desværre ikke fundet på SBM 1077's systematiske gravning, men er enkelte steder registreret i forundersøgelsen. Disse steder blev af bygherre ændret, således at der ikke skulle graves alligevel.

På de fleste af gravningerne er der ingen tvivl om, at det forhistoriske aktivitetsområde fortsætter ind under mulden og i mange tilfælde kunne det være meget interessant at kigge på de tilstødende arealer. Desuden er flere af lokaliteterne under 500 m². Disse kan nærmest kun ses som et nøglehul til hvad der befinder sig i området. Hvorimod de større gravninger viser et bredere udsnit af en bebyggelse, og der er opnået større klarhed over bebyggelsens omfang og evt. faser. Dog er der også ved disse gravninger mange uafsluttede huse, gårdsanlæg og som ved SBM 1101 også en uafsluttet gravplads. Dette har vanskeliggjort sikre tolkninger af bebyggelsernes omfang og faseinddeling samt vikingegravpladsens omfang. Med henblik på vikingegravpladsen formodes det dog at der kan være tale om op mod yderligere 100 grave, da den ser ud til at have eksisteret i ca. 200 år.

Udgravningerne forud for anlæggelsen af golfbanen har alt i alt givet et vigtigt indblik i den lokale bebyggelsesstruktur omkring Firgårde og giver måske et bud på, hvordan den gamle landsby er opstået i tidernes morgen. Samtidig er resultaterne også vigtige på regional plan, da mange af de fundne genstande og strukturer optræder for første gang her på SBM 1077.

Fremtidigt arbejde

Der skal her gøres opmærksom på, at det kun er de udgravede områder samt de forundersøgte områder, der er frigivet til anlæggelse af golfbanen. Dvs. ved øvrige jordarbejder i form af køreveje, depotarealer, nedgravning af dræn, vandledninger, stier og lignende aktiviteter, skal museet kontaktes. Det samme gør sig gældende ved eventuelle ændringer af banens udformning i den grad, at sådanne ændringer inddrager nye og dermed ikke forundersøgte arealer. Det gælder både ved ændringer før og efter banens anlæggelse. En arkæologisk forundersøgelse af ovennævnte arealer kan være relevant eller det kan være nødvendigt at følge muldafrømningen.

Skanderborg Museum skal kontaktes hvis der mod forventning stødes på anlæg af arkæologisk interesse under jordarbejdet af de frigivne arealer.

Skanderborg Museum, Marts 2010

Cand. Mag. Louise Søndergaard og Cand.mag. Merethe Schifter Christensen

Figur 55: Et par arbejdsfotos. Til venstre: Andreas afrenser det fine ildsted ved SBM 1095. Til højre: Anders står i den meget mudrede brønd på SBM 1092.

Figur 56: Et par arbejdsfotos. Til venstre: Louise graver en vikingegrav på SBM 1101. Til højre: Merethe udgraver en plankekiste fra vikingetid på SBM 1101.

Tidstavle

Periode	Underperiode	Kalenderår	SBM
Middelalder		1536 1066	
Vikingetid		1066 779	SBM 1101
Jernalder	Germansk jernalder	779 400	SBM1091, 1097, 1101, 1102, 1103, 1104 SBM1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1098, 1100, 1102
	Romersk jernalder	0	
	Førromersk jernalder	500	
		500	
Bronzealder	Yngre bronzealder Ældre bronzealder	1100 1700	
Neolitikum (bondestenalder)	Sen-neolitisk tid	1700	Bl.a. Økser fra SBM 1092, 1097, 1101 og 1104
	Enkeltgravstid	2400	
	Mellem-neolitisk tid (tragtbægerkultur)	2800 3300	
	Tidlig-neolitisk tid (tragtbægerkultur)	3900	
Mesolitikum (jægerstenalder)	Ertebøllekultur	3900	
	Kongemosekultur	5400 6800	
	Maglemosekultur	9000	
Palæolitikum	Ahrensburgkultur Brommekultur Federmesserkultur	9000	
	Hamburgkultur	12500	

Litteraturliste

- Andersen, S.W. Træhede – en nordslesvigsk vikingegravplads. I *Aarbøger 1986*.
- Becker, C. J. *Førromersk Jernalder i syd- og Midtjylland*. Nationalmuseets Skrifter, Større beretninger, VI. København 1961.
- Brøndsted, Johannes *Danmarks Oldtid. III Jernalderen*. København 1940.
- Eisenschmidt, S. *Kammergräber der Wikingerzeit in Altdänemark*. In Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1994
- Ethelberg, Per, Hardt, Nis, Poulsen, Bjørn og Sørensen, Anne Birgitte
Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, Vikingetid og Middelalder. Haderslev 2003.
- Jensen, jørgen *Danmarks Oldtid. Yngre jernalder og Vikingetid 400-1050 e. Kr.* København 2004.
- Madsen, O. Søndervang ved Bjerre. En østjysk gravplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid. *KUML 1991-92*
- Mikkelsen, Peter Hambro og Nørbach, Lars Christian
Drengsted. Bebyggelse, jernproduktion og agerbrug i yngre romersk og ældre germansk jernalder. Århus 2003.
- Nielsen, K. H. Centrum og periferi i 6-8 årh. Territoriale studier af dyrestil og kvindesmykker i yngre germansk jernalder i Syd- og Østskandinavien. I (red) Mortensen og Rasmussen; *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemagt*. 1991
- Ramskou, Thorkild *Lindholm Høje Gravpladsen*. København 1976
- Skaarup, J. *Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid*. Rudkøbing 1976.
- Skibsted Klæsøe, I. Vikingetidens kronologi – en nybearbejdning af det arkæologiske materiale. I *Aarbøger 1997*